

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**СИСТЕМА РОБОТИ НАД БАЙКАМИ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО
ЧИТАННЯ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З МОВЛЕННЄВИМИ
ТРУДНОЩАМИ**

Студентки 2 курсу,
групи ЛОГм-1-24-1.4д
другого (магістерського) рівня
галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
спеціальності 016 Спеціальна освіта
освітньої програми 016.01.01 Логопедія
Кадирової Єлизавети Русланівни

Використання чужих ідей,
результатів і текстів мають
посилання на відповідне
джерело

Науковий керівник: Г. І. Васильєва
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри спеціальної та інклюзивної
освіти

(підпис студента) (ініціали, прізвище)

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Допуск до захисту
Перед ЕК

О.В. Мартинчук,
Завідувач кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Київ – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ НАД БАЙКАМИ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З МОВЛЕННЄВИМИ ТРУДНОЩАМИ.....	9
1.1. Сутність, зміст і структура базових понять дослідження.....	9
1.2. Аналіз сучасних наукових досліджень і публікацій щодо роботи над байками з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами.....	20
1.3. Особливості роботи над байкою з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами.....	24
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ НАВИЧОК РОБОТИ НАД БАЙКАМИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З МОВЛЕННЄВИМИ ТРУДНОЩАМИ.....	31
2.1. Методика вивчення стану сформованості навичок роботи над байками в учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами.....	31
2.2. Аналіз результатів дослідження стану сформованості навичок роботи над байками в учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами	44
Висновки до другого розділу.....	47
РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА РОБОТИ НАД БАЙКАМИ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З МОВЛЕННЄВИМИ ТРУДНОЩАМИ.....	49
3.1. Обґрунтування авторської системи роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами.....	49
3.2. Перевірка ефективності авторської системи роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами.....	70

Висновки до третього розділу.....	74
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасній науково-педагогічній літературі дитяче читання розглядають як один з важливих видів мовленнєвої діяльності особистості, цілеспрямований процес залучення дитини до найкращих зразків художньої літератури. Важливим завданням сучасної початкової освіти є навчання дітей з мовленнєвими труднощами, зокрема формування в них навичок читання. Це питання набуває особливої актуальності, оскільки читання є базовою передумовою успішного навчання в закладі освіти та подальшого життєвого розвитку дитини.

У цьому контексті заслуговує на увагу вивчення байки, оскільки цей вид літературного жанру має значний потенціал для розвитку мовлення та мислення дітей. Вона містить у собі повчальний зміст, цікавий сюжет та яскраві образи, що сприяє зацікавленню дітей читанням, кращому засвоєнню матеріалу, розвитку уміння виразно та змістовно висловлювати свої думки. Використання байок на уроках літературного читання стимулює пізнавальну активність, уяву та критичне мислення учнів. Проте, діти з порушеннями мовлення часто відчують труднощі у сприйнятті та розумінні байок через особливості свого мовленнєвого розвитку. Крім того, труднощі у читанні негативно впливають на формування особистості дитини.

Питанням пошуку оптимальних шляхів формування читання у дітей з мовленнєвими труднощами займалося багато науковців: Я. Бабенко, І. Гудзик, В. Едігей, А. Ємець, Ф. Кислий, О. Коваленко, С. Косянчук, В. Науменко, І. Пальченко, Л. Тимофієва, К. Ушинський, І. Федоренко, Н. Чепелева та інші. Вітчизняні дослідники Т. Білявська, О. Савченко, І. Сойко у своїх роботах зацентрували увагу на необхідності практичного застосування байок для розвитку мовлення у дітей молодшого шкільного віку та наголосили на важливості правильної методики проведення уроків літературного читання, де байки є потужним інструментом для розвитку мовлення. З'ясовано, що систематична робота над змістом байок та використання різних способів

їхнього аналізу дозволяє збагатити мовлення, розвинути мислення учнів та виховати моральні якості у кожної дитини.

З кожним роком кількість дітей із різноманітними мовленнєвими порушеннями зростає, що вимагає пошуку ефективних методів та підходів з метою успішного оволодіння навичками читання, формування культури мовленнєвого спілкування. Наше дослідження дозволяє розробити методiku щодо підвищення ефективності використання байки в освітньому процесі, що сприяє подоланню мовленнєвих бар'єрів у дітей початкових класів. Адже байки є важливим інструментом для формування мовленнєвих компетенцій, оскільки вони містять яскраві образи, прості сюжети та моральний сенс, що виховує правильні духовні цінності майбутнього покоління нашої країни. Розробка ефективних методів навчання читанню байок сприятиме підвищенню якості освіти дітей з мовленнєвими труднощами та їх успішній інтеграції в освітній процес. Дослідження цієї проблеми розширить теоретичні знання про особливості навчання дітей з мовленнєвими труднощами та сприятиме розвитку корекційної педагогіки. Його результати можуть бути використані вчителями початкових класів, вчителями-логопедами, спеціальними педагогами для підвищення ефективності навчання дітей з мовленнєвими труднощами, а також для розробки сучасних педагогічних підходів у навчанні літератури.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та апробувати систему роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами.

Відповідно до мети визначено **завдання:**

1. Здійснити аналіз науково-методичної літератури з теоретико-методичних засад роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами.
2. Підібрати відповідний діагностичний інструментарій і провести діагностику стану сформованості навичок роботи над байками молодших школярів з мовленнєвими труднощами.

3. Розробити авторську систему роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами та експериментально перевірити її ефективність.

Об'єктом дослідження є навчання читанню байок дітей з мовленнєвими труднощами в початковій школі.

Предметом дослідження є система роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами.

Теоретико-методологічні засади дослідження становлять положення про розвиток мовлення дітей молодшого шкільного віку, зокрема дітей із мовленнєвими труднощами (Е. Данілавичюте, Л. Трофименко та ін.), методика роботи над байками у початковій школі (О. Пуш, З. Мацюк, С. Луців), сучасні підходи мовно-літературної освітньої галузі, визначені Державним стандартом початкової освіти, а також наукові концепції літературознавчого аналізу художнього твору в початковій школі (Л. Іванова, М. та З. Лановики). Важливими є праці, присвячені сутності, структурі, поетиці, історичному розвитку та жанровим різновидам байки (А. Щербина, В. Косяченко, О. Потебня, Г. Лессінг, автори «Літературної енциклопедії»), а також дослідження української байкової традиції, пов'язаної з творчістю Л. Боровиковського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського та Л. Глібова.

Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань використано такі **методи наукового дослідження**:

- *теоретичні*: узагальнення теоретичних даних, теоретичний аналіз наукової літератури для окреслення роботи над байками; системно-структурний аналіз літературних джерел та нормативних документів; синтез – дослідження різноманітних підходів до вирішення даної проблеми з метою створення науково-теоретичної бази щодо визначення сформованості навичок роботи над байками в учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами;

- *емпіричні*: педагогічний експеримент, що включає констатувальний етап – для визначення стану сформованості навичок роботи над байками дітей

молодшого шкільного віку з мовленнєвими труднощами; формувальний та контрольний-аналітичний етапи – для перевірки ефективності розробленої авторської системи роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами;

- *методи обробки та аналізу даних*: здійснення кількісного та якісного аналізу, систематизація та інтерпретація результатів дослідження, формування висновків.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота на констатувальному, формуальному та контрольному етапах дослідження виконувалася на базі Броварського ліцею № 4 імені С.І. Олійника м. Бровари. Вибірку склали 10 учнів четвертого класу з мовленнєвими труднощами.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше уточнено та науково обґрунтовано підхід для формування навичок сприймання й опрацювання байки в учнів початкових класів із мовленнєвими труднощами, визначено критерії, показники та рівні сформованості вмінь роботи над байкою у дітей із мовленнєвими труднощами; розроблено та експериментально апробовано авторську систему роботи над байками.

Практичне значення полягає в тому, що впровадження авторської системи роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами забезпечує поетапний розвиток мовленнєвих, пізнавальних, моральних і творчих компетенцій дітей. Використання структурованих етапів навчання, інтегрованих методів, наочних матеріалів і диференційованих педагогічних прийомів підвищує мотивацію до читання, активізує мовленнєву діяльність, формує комунікативну компетентність і сприяє ефективній інтеграції учнів в освітній процес.

Практичні результати дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів, вчителями-логопедами та спеціальними педагогами для оптимізації освітньої роботи з дітьми з мовленнєвими труднощами. Крім того,

розроблена система може слугувати основою для удосконалення сучасних педагогічних підходів у навчанні літератури, забезпечуючи комплексний розвиток мовленнєвої, творчої та соціальної компетентності учнів з мовленнєвими труднощами.

Апробація результатів. Апробація здійснювалась протягом двох тижнів у ході емпіричного констатувального, формувального та контрольного етапів дослідження на базі Броварського ліцею № 4 імені С.І. Олійника м. Бровари (Довідка про впровадження). Основні положення і результати дослідження:

- представлено на педагогічній раді Броварського ліцею №4 імені С.І. Олійника м. Бровари, яка відбулася 26 вересня 2025 року (Відгук);

- представлено на студентській науково-практичній конференції «Перші кроки у науку» Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м. Київ (06.11.2025);

- підготовлено та опубліковано у співавторстві з науковим керівником тези: Кадирова Є.Р., Васильєва Г.І., Система роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами. *Сучасний дизайн інклюзивного навчання: успішні українські та зарубіжні практики*: зб. тез наук. доповідей Міжнар. наук.-практ. конференції (Київ, 11 листопада 2025 р.). Київ: Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, 2025. С. 127-129.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, 3 додатків (5 сторінок), списку використаних джерел (53 найменувань, з них 12 – іноземними мовами, 7 веб-сайтів). Повний обсяг роботи становить 90 сторінок, основного тексту – 78 сторінок. Робота містить 6 таблиць і 3 рисунки на 7 сторінках основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ НАД БАЙКАМИ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З МОВЛЕННЄВИМИ ТРУДНОЩАМИ

1.1. Сутність, зміст і структура базових понять дослідження

Розвиток мовленнєвих навичок учнів є однією з важливих задач сучасної початкової освіти. Вивчення літературних творів, таких як байки, здатне сприяти формуванню і вдосконаленню мовлення молодших школярів, що особливо важливо для учнів з мовленнєвими труднощами. Байки, як жанр, мають значний потенціал для розвитку критичного мислення, мовних навичок, а також здатності до самовираження дітей. Тому вивчення теоретико-методичних засад роботи з байками на уроках літературного читання є важливою складовою педагогічної науки.

Для комплексного розкриття проблеми магістерської роботи нами проведено вивчення різних груп джерел з метою з'ясування сутності і змісту базових понять дослідження.

Так, у ході вивчення теоретичного аспекту порушеної проблеми нами було з'ясовано сутність поняття «байка». Як визначає А. Щербина, «байка – це коротке оповідання, здебільшого віршоване, гумористичного чи сатиричного характеру з алегоричним змістом; у ній людське життя зображується звичайно в образах тварин, рослин чи речей» [40, с. 43]. За визначенням дослідника В. Косяченка, «основною ознакою байки є лаконізм і точність слова, напружений підтекст, примружене око алегорії, сповнене то злих, то добрих іскор іронії і сарказму» [39].

Байка (від давньорус. баять, байти – «говорити», «розповідати») – це малий за обсягом, переважно віршований художній твір алегоричного змісту, що має повчально-гумористичний або сатиричний характер. У ній людське життя відтворюється через систему образів тварин, рослин чи предметів або

передається у формі умовних взаємовідносин, покликаних розкрити певну моральну чи етичну ідею.

У «Літературній енциклопедії» термін «байка» трактується як невеликий, переважно віршований твір повчально-сатиричного або гумористичного характеру з алегоричним змістом. У такому творі людське життя відображається через образи тварин, предметів чи явищ, або подається у формі спрощених чи умовних взаємин. Структурною основою байки є лаконічна розповідь про певну особу чи подію, з якої випливає морально-повчальний висновок. У деяких випадках цей висновок є очевидним, однак частіше автор формулює його в афористичній формі, розміщуючи мораль на початку або наприкінці твору [9]. Про алегоричний підтекст влучно сказав Л. Глібов: «Здається, байка просто бреше, а справді – мудру правду чеше». [17, с. 42]

Історичне походження байки пов'язане з фольклорними джерелами – народними казками, прислів'ями, приказками та іншими усними формами творчості. Первісно байка існувала у формі прозової притчі, що мала виразно дидактичне спрямування. Як самостійний літературний жанр байка сформувалася у Стародавній Греції в VI-V ст. до н. е., коли з'явилися твори всесвітньо відомого Езопа. Саме з його іменем пов'язують виникнення алегоричної манери оповіді, яку й досі називають езопівською мовою.

Подальшого розвитку жанр набув завдяки перекладам байок латинською мовою, здійсненим Федром (I ст. до н.е.), після чого вони поширилися в європейських літературах і стали джерелом сюжетних мотивів для письменників наступних епох. Важливим джерелом сюжетів для байок стала також староіндійська збірка казок, притч і байок «Панчатантра» (III-IV ст. н. е.), що сприяла становленню характерних жанрових ознак і структурних особливостей байки як художньої форми [2].

У контексті української класичної літератури жанр байки набув активного розвитку завдяки творчості Л. Боровиковського, Л. Глібова, Є. Гребінки та П. Гулака-Артемовського. Саме ці письменники заклали підґрунтя

української байкової традиції, визначивши основні напрями її розвитку та започаткувавши окремі жанрові різновиди – байку-казку й байку-притчу.

Творчість Л. Боровиковського вирізняється м'яким, доброзичливим гумором, спрямованим переважно на зображення побутових ситуацій. В окремих творах іронічна інтонація автора переходить у гострішу сатиру з виразним соціальним забарвленням. Є. Гребінка, за спостереженням І. Франка, поєднував у своїх байках «здоровий гумор» із «суспільною та ліберальною тенденцією». Його сатира не відзначається надмірною різкістю чи гротеском, проте має чітку ідейну спрямованість, а мова творів характеризується природністю й художньою довершеністю.

Найвищого рівня розвитку українська байка досягла у творчості Л. Глібова, який став справжнім майстром цього жанру. Його твори вирізняються тематичним розмаїттям, гармонійним поєднанням гумору й ліризму, глибокою національною самобутністю, а також багатством мови та художніх образів.

Упродовж XIX століття жанр байки розвивався паралельно з дитячою літературою. Серед відомих письменників, які активно зверталися до цього жанру, варто назвати Л. Керролла, К. Грема, Р. Кіплінга, Х. Беллока, Д. Чендлера Г. та Б. Поттер [41].

Запозичення байкою сюжетних моделей, художньо-виражальних засобів і композиційних елементів із фольклорних жанрів зумовило формування окремих різновидів цього жанру, зокрема байки-казки та байки-приказки.

Байка-казка вирізняється розгорнутістю сюжету, побутовою конкретизацією та докладністю художнього зображення; її персонажами, як правило, виступають люди (наприклад, «Пан і Собака», «Солопій та Хівря» П. Гулака-Артемовського, «Мірошник» Є. Гребінки).

Натомість байка-приказка (яка у І. Красіцького має назву «приповідка», а у Л. Боровиковського – «прибаютка», «приповідка») являє собою короткий твір обсягом від двох до восьми рядків. Її характерними ознаками є лаконізм, відсутність розгорнутого сюжету та деталізації, а також виразна образність,

чіткість і влучність вислову (зокрема, «Дурень і розумний», «Цікавий і мовчун» П. Гулака-Артемівського, байки Л. Боровиковського).

Суттєвий внесок у розвиток теорії жанру байки зробив Г. Лессінг, який класифікував різні типи байок, поділивши їх на розважальні, повчально-веселі та серйозні. Останні, на його думку, продовжували традиції філософської прозаїчної байки античності [2]. Для розкриття проблеми магістерської роботи слухними є думки авторки С. Світельської-Дірко щодо врахування різниці понять «казка» та «байка». Передусім дослідниця підкреслює, що байка не тотожна казці. Як зазначають М. та З. Лановики, окремі українські фольклористи ХІХ століття не розмежовували поняття «казка» і «байка». Зокрема, Ф. Колесса трактував байку як «оповідання», у якому головними дійовими особами виступають тварини, тоді як люди з'являються рідше й переважно у другорядних ролях. Учений вважав, що байка та казка становлять різновиди оповідань про тварин у межах казкового жанру. Подібної думки дотримувався і М. Грушевський, який фактично ототожнював ці два поняття [33].

На думку М. Лановик та З. Лановик, у процесі еволюції фольклористичних досліджень було зафіксовано низку істотних відмінностей між байкою та казкою, що дало підстави виокремити байку як самостійний жанровий різновид. Дослідниці підкреслюють, що байка сформувалася на основі пізнішого тваринного епосу, її визначальною рисою є алегоричність. Тобто зображені тварини не сприймаються буквально: кожен персонаж уособлює певну людську рису, чесноту або вад. Така інтерпретація є результатом переходу від міфічно-релігійного ставлення до тварин до їх символічного, алегоричного осмислення, що відбувалося в період, коли природа поступово втрачала своє сакральне значення у світогляді людини.

Прийнято вважати, що алегорія є художнім прийомом опосередкованого вираження думки, коли за зовнішнім образом приховується інший, глибший зміст. Наприклад, образ вовка у байці символізує прояви жорстокості та дає змогу авторів показати наслідки несправедливості й беззаконня. Алегоричні

образи тварин виступають відображенням людського суспільства, його взаємин, моральних цінностей, чеснот і вад.

Також, дотичною є ідея різниці байки та притчі: і байки, і притчі – це оповідання, написані в прозовій або віршованій формі, які навчають моральних уроків. Однак притчі, зазвичай, викладають ці уроки через використання людських персонажів, а «уроки» мають релігійний характер.

У байках, як правило, критикуються моральні вади людського суспільства – зокрема зневажливе ставлення сильних до слабших, прагнення матеріальних благ будь-якою ціною, прояви жорстокості, надмірної довірливості, нещирості, несправедливості та свавілля. Водночас, викриваючи суспільні недоліки, байкарі ідеалізують чесноти людяності, підносять моральні якості, що здавна цінувалися народом та оспівувались у віршах та піснях, – добродушність, чесність, скромність, працьовитість та мудрість.

Структура байки традиційно має дві основні складові: розповідну частину, що відтворює певну життєву ситуацію чи подію, та мораль, яка втілює ідейно-повчальний зміст твору. Мораль може бути як у зачині, так і в кінці байки, набуваючи форми лаконічного узагальнення або афористичного вислову. Такий висновок фокусує увагу на головному, перетворюючись на крилаті вислови автора, що стають актуальними у різних життєвих ситуаціях. Моральна складова байки має практичне значення: вона спрямована на викриття людських вад і негативних соціальних подій, може застерегти читача або порадити корисне [1].

За словами О. Потебня у класичній байці присутні два елементи:

- 1) яскрава образна розповідь, драматична сцена (це він називав «поезією»);
- 2) мораль, логічний висновок (його він називав «скупою прозою»).

Автор стверджує, що «поезія» у байці має переважати «прозу». Проте, як нам відомо, останнє залежить ще і від творчої індивідуальності письменника.

Основним об'єктом сатиричного зображення у байці виступають моральні вади людини. Водночас у межах жанру нерідко порушуються й проблеми соціально-політичного характеру – висміюються антинародні, реакційні явища, що суперечать ідеалам прогресу та гуманізму. Також, важливо враховувати й взаємозв'язок байки з фольклором, який у свою чергу має походження з усної народної творчості.

Байка є жанром, у якому органічно поєднуються два складники: давні традиції жанру, загальнолюдські риси в ідеях, тематиці та національна своєрідність художнього втілення, що відображає історичний напрям розвитку літератури народу.

Поєднання загальнолюдських і національних елементів забезпечує художню цінність та актуальність байки як жанру. О. Потебня порівнював алегорії в байках із шаховими фігурами, наголошуючи на сталій формі, повторюваності образів і узагальненості висновків. Проте така канонічність може призвести до появи безликої «байки взагалі», позбавленої зв'язку з конкретним історичним і культурним контекстом. Тому важливо, щоб у творі відчувалася самотність – мовна виразність, живі характери та національні риси. Саме ці особливості найповніше виявляються у байках Л. Глібова, які поєднують традиції жанру з неповторним індивідуальним стилем автора [2].

Відтак, можна впевнено стверджувати, що, байка – це жанр літератури, який належить до коротких морально-навчальних творів. Основною особливістю байки є те, що її герої, зазвичай, тварини, обов'язково наділені людськими рисами, через що можна проводити аналогії до реального світу та розглядати соціальні та моральні проблеми.

Це один із найдавніших літературних жанрів, що має особливу роль у формуванні мовленнєвих навичок у дітей. У початкових класах вона не тільки служить засобом передачі моральних цінностей, але й має важливе значення в розвитку мовлення учнів. Через простоту та доступність цього жанру для дітей, байка є ефективним інструментом для розвитку різних аспектів

мовленнєвих умінь, таких як розуміння та побудова тексту, розширення словникового запасу, удосконалення навичок усного та письмового мовлення.

Під поняттям «учні початкових класів» ми визначаємо дітей, які навчаються в початковій школі, у віці від 6 до 10 років, на етапах навчання з 1 по 4 клас. Цей період є важливим етапом розвитку дітей, коли закладаються основи знань, навичок і вмінь, а також формуються базові етапи когнітивного, емоційного та соціального розвитку.

У початкових класах байки вивчаються з метою не лише знайомства з літературою, а й розвитку мовленнєвих навичок учнів, оскільки вони мають певну мету: донести мораль до слухачів чи читачів через легкість сприйняття та доступність мови. Використовуючи тварин або неживі істоти як голоси розуму в цих історіях, вони особливо приваблюють дітей, які вчаться поводитися відповідно до норм моралі.

Оскільки байки навчають моралі, вони також допомагають зрозуміти цінності культури, в якій вони написані, тим самим передаючи ці цінності маленьким читачам, майбутньому поколінню України.

Вивчення байки допомагає учням покращити навички сприймання тексту. Завдяки чіткій структурі та алегоричності, байка допомагає дітям розвивати вміння виділяти головні ідеї, розпізнавати важливі деталі, зрозуміти сенс кожної ситуації. Вони вчаться аналізувати твір, звертати увагу на персонажів і їхні вчинки, що, у свою чергу, сприяє розвитку критичного мислення.

Також, варто підмітити, що однією з важливих функцій байки є поповнення словникового запасу учнів. Вивчаючи байки, діти знайомляться з новими словами, зокрема з усталеними виразами, образними порівняннями, метафорами та іншими лексичними одиницями, що допомагають їм збагачувати мовлення. Оскільки байки часто написані простою та зрозумілою мовою, нові слова не перевантажують дитину, а вбудовуються в її мовленнєву практику органічно.

Уроки літературного читання, на яких вивчаються байки, сприяють розвитку усного мовлення у дітей. Використання байки як тексту для виразного читання, обговорення в класі допомагає дітям вдосконалювати інтонацію, паузи, акценти. Учні навчаються правильно виражати думки, використовувати різні стилістичні засоби для підкреслення емоційного забарвлення. Під час обговорень байок учні тренуються в мовленнєвих навичках, таких як ведення діалогу, аргументація власної думки, висловлення суджень.

Крім того, байка як жанр також ефективно може використовуватись для розвитку письмового мовлення учнів початкових класів. Після вивчення тексту байки, дітям можна запропонувати написати свою власну байку. Це дозволяє не лише практикувати граматичні навички, а й розвивати креативність, здатність будувати логічно завершений текст. Завдання на складання байки або її інтерпретацію сприяють розвитку навичок побудови речень, вибору правильних слів і формулювання моральних висновків.

Байки мають величезний вплив на емоційну сферу дітей, оскільки формують в них певні моральні орієнтири. Очевидно, що мораль байки повинна бути зрозумілою для дітей, і саме цей момент робить байку ефективним інструментом у формуванні етичних цінностей. Через байку учні початкових класів вчаться розуміти важливість чесності, праці, дружби, відповідальності та інших людських чеснот. Виховуючи такі якості, байка одночасно допомагає дітям краще усвідомлювати значення мови як інструменту впливу на інших, як засобу вираження своєї думки.

Для того, щоб байка стала дійсно ефективним засобом формування мовленнєвих навичок, вчителі можуть використовувати різноманітні методи й прийоми роботи з цим жанром. Наприклад, можна організовувати різноманітні завдання:

1. Читання байки в голос – це допомагає дітям розвивати інтонаційну виразність та усвідомлене сприймання тексту.

2. Дискусії і обговорення – учні можуть обговорювати мораль байки, аналізувати вчинки персонажів, що розвиває критичне мислення та вміння висловлювати свою думку.
3. Творчі завдання – написання своїх байок, змінення кінцівки відомої байки або створення діалогів між персонажами.
4. Виконання вправ на лексичне багатство – вправи на використання нових слів, метафор, порівнянь.

При використанні байок для розвитку мовлення у дітей з мовленнєвими труднощами однією з найбільш ефективних технік є робота з текстом байки через постановку питань, що сприяють розвитку розуміння тексту, вміння знаходити головну ідею твору, а також відображати її в усному мовленні. Важливим є також використання образних виразів та порівнянь, характерних для байок, що дозволяє розвивати мовні можливості дітей.

На основі аналізу методичних розробок, можна визначити кілька основних напрямків роботи з байками на уроках літературного читання:

- використання простих та зрозумілих байок, що містять яскраві образи та чітке моральне навантаження.
- виконання мовних вправ, пов'язаних з аналізом тексту (наприклад, заміна слів, побудова синонімічних формулювань).
- обговорення моральної складової байки, що допомагає дітям краще розуміти і запам'ятовувати мовні конструкції, а також навчитися правильно їх використовувати у власному мовленні.

Розкриваючи поняття мовленнєві труднощі, варто згадати Р. Левіну, що виділяє три рівні загального недорозвинення мовлення.

Перший рівень характеризується цілковитою або майже цілковитою відсутністю словесних засобів спілкування у віці, коли в нормотипової дитини (5-6 років) мовлення в основному сформоване. При цьому рівні мовленнєвого розвитку словниковий запас дитини складається здебільшого із звукових і звуко-наслідувальних комплексів, які супроводжуються жестами, як правило, незрозумілих для навколишніх.

Другий рівень характеризується тим, що мовленнєві можливості дітей значно зростають, спілкування здійснюється не лише за допомогою жестів і лепетних уривків слів, а й мовленнєвими засобами, хоч і досить спотвореними в фонематичному і граматичному відношеннях.

Третій рівень передбачає розгорнуте повсякденне мовлення без грубих фонетичних і лексико-граматичних відхилень, але з окремими порушеннями у фонетиці, лексиці й граматиці.

Порушення мовлення характеризується тим, що:

- з'явившись, самостійно не зникають, а закріплюються;
- не відповідають віковим особливостям мовця;
- потребують логопедичної допомоги залежно від їх характеру;
- виникнення неправильного мовлення може позначитися на подальшому розвитку дитини, затримуючи і спотворюючи його [29].

Мовленнєві труднощі – це порушення процесів розвитку або функціонування мовлення, які можуть проявлятися в різних аспектах: фонетичному (правильна вимова звуків), лексичному (розуміння та використання слів), граматичному (будова речень, правильність використання граматичних форм), а також в комунікативних здібностях (здатність до ведення діалогу, виразність мовлення, розуміння усної мови).

Тобто, мовленнєві труднощі можуть бути різного ступеня тяжкості, а також проявлятися на різних етапах мовленнєвого розвитку дитини. Вони можуть виникати з різних причин, включаючи фізіологічні (наприклад, порушення слуху або артикуляційні проблеми), психологічні (труднощі в розвитку мовного мислення, емоційні проблеми), соціальні (недостатній мовний досвід) або навіть у результаті неправильного мовного середовища.

Фонетичні порушення характеризуються труднощами у правильній вимові звуків, що можуть проявлятися в заміні, пропуску або спотворенні звуків у словах. Наприклад, дитина може не вимовляти окремі звуки або неправильно артикулювати їх, що ускладнює сприйняття її мовлення.

Лексичні порушення пов'язані з труднощами в правильному використанні слів, розумінні їх значення або виборі відповідних лексичних одиниць для вираження своїх думок. Наприклад, дитина може використовувати лексичні одиниці невідповідно до контексту, що може призводити до непорозумінь у спілкуванні.

Граматичні порушення охоплюють проблеми, пов'язані з побудовою коректних речень, узгодженням частин мови та правильним вживанням граматичних форм слів. Зокрема, дитина може допускати помилки у використанні відмінків, чисел, часів дієслів або інших граматичних конструкцій.

Порушення, що виникають при побудові речень та їх логічній послідовності, називаються синтаксичними. Дитина може не розуміти складні синтаксичні конструкції або створювати граматично некоректні речення, що ускладнює процес комунікації.

Комунікативні порушення включають труднощі у процесі спілкування, що можуть бути зумовлені недостатньою здатністю вести діалог, виражати свої думки, використовувати невербальні засоби комунікації (жести, міміка) або розуміти усне мовлення.

Причини мовленнєвих труднощів можна поділити на кілька категорій:

1. Фізіологічні фактори – порушення слуху, проблеми з артикуляцією, неврологічні розлади, дефекти органів мовлення.
2. Психологічні фактори – невпевненість у собі, стрес, переживання або травми, що можуть негативно впливати на розвиток мовлення.
3. Соціальні фактори – бідне мовне середовище, недостатня комунікація з дорослими або іншими дітьми, відсутність мовної стимуляції на ранніх етапах розвитку.

Наслідки мовленнєвих труднощів можуть суттєво впливати на загальний розвиток дитини, включаючи соціальний, когнітивний та емоційний аспекти. Це може призвести до труднощів у навчанні, зниження самооцінки,

проблем у спілкуванні з однолітками та дорослими, а також обмежити розвиток творчих та комунікативних здібностей.

Таким чином, мовленнєві труднощі – це багатогранне явище, яке потребує уважного і комплексного підходу до його вивчення та корекції. Вони можуть бути результатом різноманітних факторів і, залежно від типу та складності, вимагають індивідуальних методів навчання і корекції.

Надалі під мовленнєвими труднощами ми будемо мати на увазі третій рівень загального недорозвинення мовлення за Р. Левіною. Він включає повноцінне повсякденне мовлення, яке не містить грубих фонетичних і лексико-граматичних помилок, проте має деякі легкі порушення в цих аспектах.

1.2. Аналіз сучасних наукових досліджень і публікацій щодо роботи над байками з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами

Сучасний етап розвитку логопедичної допомоги дітям з мовленнєвими порушеннями в Україні вирізняється зростаючим інтересом науковців до удосконалення та створення нових інтегрованих науково-методичних підходів до диференційованої корекції мовлення. Ці підходи базуються на принципах системності, мотиваційності, науковості, гуманізації, перспективності та результативності й охоплюють різноманітні форми мовленнєвої патології.

У процесі вивчення мовно-літературної освітньої галузі в учнів молодших класів, що мають труднощі у мовленні відбувається формування мовних знань, збагачення словникового запасу, розвиток навичок усного та писемного мовлення, а також розв'язання важливих виховних і розвивальних завдань. Питання навчання дітей з мовленнєвими порушеннями у сфері опанування української мови та літератури залишається актуальним, особливо на етапі початкової освіти, яка спрямована на підвищення як теоретичного, так і практичного рівнів мовної та мовленнєвої підготовки. Це є вагомим чинником у системі сучасної освіти дітей з особливими освітніми потребами та описано в навчально-методичному посібнику «Стандартизація навчально-

методичного забезпечення молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення» авторами якого є Еяна Данілавічюте, Людмила Трофименко та інші.

Згідно з вимогами мовно-літературної освітньої галузі, визначеними Державним стандартом початкової освіти, учні початкових класів ознайомлюються з різноманітними літературними творами, що належать до різних жанрів і видів. Програма літературного читання охоплює оповідання, вірші, уривки з повістей, казки (як авторські, так і народні), п'єси, байки, зразки усної народної творчості – такі як ігровий фольклор, прислів'я, приказки, загадки, скоромовки, а також науково-популярні тексти, адаптовані з урахуванням вікових особливостей молодших школярів [13].

О. Пуш та З. Мацюк у своїй праці «Методичні рекомендації до проведення уроків з української мови та літературного читання» визначають, що байка – це жанр літератури з елементами сатири, який несе в собі повчальний зміст. Через алегоричні образи в ній передаються характерні риси людей і особливості їхніх взаємин. Основна думка твору зазвичай виражається у моралі, розміщеній на початку або наприкінці тексту. Учитель зазвичай емоційно і виразно декламує байку, а її розбір відбувається за методикою, подібною до аналізу казок чи оповідань.

Методичний посібник «Технології формування навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу» охоплює в собі роботу не лише над байками, а й іншими літературними творами, що безперечно має вагому цінність у навчанні учнів початкових класів мовно-літературної освітньої галузі. Посібник пропонує науково обґрунтовану систему методів і прийомів формування навчальних досягнень, де байка виступає ефективним засобом розвитку аналітичного, прогностичного та творчого мислення учнів. У межах компетентнісного підходу автори розкривають можливості інтегрованого навчання, що передбачає поєднання літературного аналізу, елементів мовознавства, медіаграмотності та художньої інтерпретації [36].

Особливу увагу приділено формуванню прогностичних умінь учнів – умінь передбачати зміст, хід подій або моральний висновок твору ще до його прочитання. На прикладі роботи з байкою ці навички набувають особливої ваги, бо діти вчаться розпізнавати прихований підтекст, аналізувати заголовок, поведінку персонажів, прогнозувати розв’язку, а потім зіставляти власні припущення з авторським задумом [36].

Дотичним до нашої теми є дослідження Л. Іванової про літературознавчі аспекти процесу сприймання літературних творів учнями початкової школи. У статті розглянуто сутність процесу сприймання художніх творів учнями початкових класів, окреслено літературознавчі аспекти цього процесу на уроках літературного читання та визначено особливості здійснення літературознавчого аналізу в початковій школі.

Цікавими є методичні аспекти Ю. Крат у роботі «Джерела української літературної байки XIX ст.». Авторка наголошує, що під час вивчення байки слід дотримуватись ряду методичних рекомендацій. Насамперед необхідно враховувати вікові особливості учнів. Особливу увагу варто приділити алегоричному змісту твору, оскільки саме ця характерна риса жанру має ключове значення для розуміння змісту подій. Для того, щоб допомогти учням краще осмислити алегорію, варто наводити приклади з реального життя. На початковому етапі роботи з байкою доцільно ознайомити дітей із тваринами чи птахами, що згадуються в тексті, акцентуючи увагу на їхніх особливостях та поведінці [16].

Для повноцінного формування уявлення про байку як особливий літературний жанр необхідно використовувати системний підхід для її опрацювання. Це передбачає одночасне засвоєння літературознавчих термінів, розвиток культурознавчих знань і морально-етичне виховання учнів. Важливо пояснити школярам специфіку будови байки, наголосивши, що вона має дві основні частини: перша – опис подій або розповідь про них, друга – мораль, яка містить настанови чи повчальний зміст. Учні починають розуміти умовність байки, коли ознайомлюються з її мораллю. Процес опрацювання

цього жанру включає кілька важливих етапів: сприйняття змісту твору, розуміння його структури, аналіз поведінки персонажів та їхніх характерних рис, визначення основної ідеї, розкриття алегоричного змісту та осмислення моралі. Отже, саме послідовне і системне опрацювання цих компонентів дозволяє учням сформувати цілісне уявлення про байку як літературний жанр.

У тому числі С. Луців у навчально-методичному посібнику для студентів спеціальності «Початкова освіта» описує методику роботи над байками з учнями початкових класів.

У початковій школі пояснити всі характерні особливості байки досить складно, проте окремі моменти потребують спеціального акцентування. Зокрема, на етапі вступу варто звернути увагу на те, що більшість байок написані у віршованій формі, а алегоричний зміст доцільніше розкривати після ознайомлення з подіями, описаними у творі.

Робота над байкою в початкових класах зазвичай організовується за структурою, подібною до опрацювання оповідань чи казок. Варто розпочати з обговорення ілюстрації, яка відповідає змісту твору. Для початкового ознайомлення можна застосовувати мовчазне читання із завданнями на поділ тексту на частини (наприклад, у байці Л. Глібова «Чиж та Голуб») або на виявлення дій персонажів (як у творі «Лебідь, Щука і Рак»). Обов'язковим етапом є виразне читання вчителем, після чого застосовуються такі прийоми, як вибіркове читання, робота з питаннями за змістом, формулювання основної думки.

При аналізі байки «Лебідь, Щука і Рак» учні міркують над запитаннями: чому персонажі не змогли діяти злагоджено? Чи можна побачити схожі ситуації в реальному житті? Яке повчання несе цей твір? Особливістю байок є яскраве змалювання характерів і влучність мовлення. У «Чижі та Голубі» автор подає Чижика як енергійного, симпатичного героя («молоденький, співучий, проворненький»), тоді як Голуб виглядає зверхнім і глузливым, що передається через його слова: «А що? Попавсь? От тобі й на! Вже, певно,

голова дурна...». Проте, зрештою, саме Голуб потрапляє у пастку, і це підкреслює головну думку – не варто насміхатися з чужих невдач.

Ключовою частиною роботи з байкою є виразне читання, яке допомагає краще зрозуміти текст, але вимагає від учнів уміння передати інтонацією і мімікою емоції персонажів та авторське ставлення. Оскільки в байках часто є діалоги, доцільно використовувати читання за ролями, що дозволяє школярам усвідомити, хто говорить, і розпізнати риси характеру героїв. Байкам властиві динамічний розвиток подій і швидкі зміни емоцій, тому читанню необхідно приділити особливу увагу.

Ознайомлення з жанром байки передбачене навчальною програмою для учнів третього класу, коли діти вже вміють впевнено читати й можуть глибше сприймати текст. У цей період учні здатні правильно інтонувати, логічно виділяти ключові моменти та дотримуватися пауз відповідно до змісту. Для якіснішої підготовки до виразного читання доцільно використовувати складання партитури тексту.

Таким чином, узагальнення психолого-педагогічних засад і результати наукових досліджень із цієї теми підтверджують необхідність системного підходу до опрацювання байки. Засвоєння моральних цінностей під час вивчення цього жанру в шкільному курсі сприяє формуванню загальнокультурного рівня учнів, що є важливою складовою їхнього особистісного розвитку та ключових компетентностей.

1.3. Особливості роботи над байкою з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами

Байка як жанр займає важливе місце у шкільній літературній освіті, адже вона не лише розвиває читацькі навички, а й сприяє моральному вихованню учнів. У початкових класах байка вводиться на третьому році навчання, коли діти вже мають базові читацькі вміння. Однак у роботі з учнями, які мають мовленнєві труднощі (наприклад, загальне недорозвинення мовлення,

фонетико-фонематичні або лексико-граматичні порушення, дизартрію), процес ознайомлення з байкою потребує особливої організації.

Учні з мовленнєвими порушеннями зазвичай мають обмежений словниковий запас, сповільнене мовленнєве сприймання, труднощі з розумінням абстрактних понять та складних граматичних конструкцій. Вони часто уникають усного мовлення через невпевненість у собі або труднощі в артикуляції. У зв'язку з цим учитель має не лише розв'язувати освітні завдання, а й здійснювати корекційно-розвивальну роботу.

Основні цілі роботи над байкою в умовах мовленнєвих труднощів представлено на рис.1.1

Рис. 1.1. Цілі роботи над байкою в умовах мовленнєвих труднощів

Методичні підходи до роботи над байкою включають в себе поетапну організацію освітнього процесу, а також використання спеціальних

методичних прийомів, що зроблять освітній процес цікавим та доступним для учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами.

Робота над байкою з дітьми, які мають мовленнєві труднощі, повинна проходити в кілька послідовних етапів:

1. **Підготовка до сприймання тексту**, що включає обговорення ілюстрацій, знайомство з героями, уточнення назв та образів. На цьому етапі важливо пояснити значення складних слів і висловів, використовуючи наочність або асоціативні прийоми.

2. **Первинне ознайомлення з текстом** має на меті виразне читання байки вчителем з паузами для уточнення змісту. У разі потреби – повторне читання окремих фрагментів. Для полегшення сприйняття можна використовувати аудіосупровід, піктограми або мнемотаблиці.

3. **Аналіз змісту** відбувається за допомогою навідних питань від вчителя. Педагог допомагає дітям усвідомити, хто головні герої, що відбулося у творі, як поводитися персонажі та яку мораль несе байка. Запитання мають бути короткими, чіткими, із можливістю вибору відповіді.

4. **Розкриття алегоричного змісту** здійснюється через прості аналогії та життєві приклади учні вчаться бачити у звірях і птахів прообрази людських якостей.

5. Заключним етапом є **закріплення знань і розвиток мовлення**. Завдання мають бути доступними: обрати правильний варіант моралі, розташувати малюнки за порядком подій, описати героя за допомогою підібраних прикметників тощо.

Важливе значення у роботі над байками відіграє використання спеціальних методичних прийомів. У роботі з дітьми з мовленнєвими труднощами ефективними є такі методи: мовленнєва підтримка (спрощення лексики, повторення фраз, пояснення незрозумілих слів простими синонімами), візуалізація (малюнки, картки, схеми допомагають краще засвоїти зміст і активізують мовлення), читання за ролями (дозволяє дітям поступово входити в діалог, спрощуючи мовленнєве навантаження),

партитура для читання (використовується для підготовки до виразного читання – текст поділяється на частини з позначенням інтонаційних змін, пауз, логічних наголосів), інсценізація (короткі сценки сприяють розвитку діалогічного мовлення та вмінню інтонувати репліки персонажів).

Байка є важливим інструментом морального виховання. Навіть у спрощеному викладі її зміст сприяє формуванню в учнів умінь оцінювати поведінку, співпереживати, робити висновки. Це особливо важливо для дітей з мовленнєвими труднощами, які часто потребують додаткової підтримки у формуванні соціально-комунікативних навичок.

Робота над байкою з учнями початкових класів із мовленнєвими труднощами має бути ретельно структурованою, з урахуванням індивідуальних можливостей кожної дитини. Використання наочності, поетапного аналізу, адаптованих завдань і прийомів розвитку мовлення сприяє не лише кращому розумінню змісту твору, а й загальному мовленнєвому та особистісному розвитку учнів.

Байка – це не просто літературний жанр, а цінний педагогічний інструмент, який за умови правильної подачі відкриває великі можливості для розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було здійснено аналіз науково-методичної літератури з проблеми роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів, які мають мовленнєві труднощі. Проведене дослідження дало змогу визначити теоретико-методичні засади опрацювання байки як художнього жанру в контексті розвитку мовленнєвих умінь молодших школярів.

У процесі аналізу наукових джерел з'ясовано, що байка є одним із найдавніших жанрів світової літератури, який має дидактичний, повчальний характер і побудований на алегорії. Її художня форма поєднує гумор, іронію та морально-етичне осмислення людських взаємин. Визначено, що структура

байки складається з двох основних елементів – сюжету (розповідної частини) та моралі (висновку), яка узагальнює зміст твору й формує морально-етичну позицію читача.

Аналіз історичних і літературознавчих джерел показав, що жанр байки розвивався від народної притчі та казки, поступово набуваючи рис самостійного літературного виду. Значний внесок у формування української байкової традиції зробили П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, Л. Боровиковський та особливо Л. Глібов, творчість якого стала вершиною жанру, поєднавши національну тематику з глибоким морально-етичним змістом.

Вагому увагу приділено розгляду освітнього потенціалу байки в початковій школі. Встановлено, що цей жанр є ефективним засобом мовленнєвого, морального та емоційного розвитку учнів, особливо тих, хто має труднощі у мовленні. Байка сприяє формуванню навичок зв'язного мовлення, розширенню словникового запасу, розвитку інтонаційної виразності, логічності висловлювань і вмінню передавати власні думки. Її лаконічність, ритмічність і яскравість художніх образів роблять жанр доступним для дітей молодшого шкільного віку.

У ході дослідження уточнено поняття «мовленнєві труднощі», під якими розуміються легкі порушення фонетичного, лексичного, граматичного або комунікативного рівнів мовлення, що відповідають третьому рівню загального недорозвинення мовлення за Р. Левіною. Такі труднощі вимагають цілеспрямованої педагогічної та логопедичної підтримки, яку можна ефективно реалізувати засобами роботи над літературними творами, зокрема байками.

Огляд сучасних методичних праць (С. Луців, О. Пуш, З. Мацюк, Ю. Крат, Л. Іванова, С. Світельська-Дірко та ін.) показав, що робота над байкою у початковій школі передбачає поетапне опрацювання: виразне читання, аналіз сюжету, розкриття алегоричного змісту, визначення моралі, формулювання власних висновків і творчу інтерпретацію. Такий підхід сприяє

розвитку в дітей не лише мовних і мовленнєвих навичок, а й емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу.

Визначено основні етапи роботи над байкою з учнями, які мають мовленнєві труднощі:

- підготовка до сприймання тексту (активізація словника, обговорення ілюстрацій, пояснення складних слів за допомогою наочності);
- первинне ознайомлення (виразне читання байки з коментарями, використання аудіосупроводу або мнемотаблиць);
- аналіз змісту (відповіді на запитання, визначення героїв, мотивів поведінки, моралі);
- розкриття алегоричного змісту (порівняння образів тварин із людськими рисами через прості життєві приклади);
- закріплення знань і розвиток мовлення (опис героїв, визначення послідовності подій, добір моральних висновків).

Покращити роботу з учнями, які мають мовленнєві труднощі, можна застосовуючи спеціальні методичні прийоми:

- мовленнєва підтримка (спрощення лексики, пояснення незрозумілих слів, повторення фраз);
- візуалізація (малюнки, картки, схеми, що полегшують розуміння тексту);
- читання за ролями (розвиток діалогічного мовлення та інтонаційних навичок);
- партитура для читання (розподіл тексту на інтонаційно-сміслові частини);
- інсценізація (створення коротких діалогів і театралізованих сценок на основі байки).

Такі прийоми не лише підвищують ефективність сприймання твору, а й допомагають учням подолати мовленнєву невпевненість, розвивають комунікативні здібності, спонукають до активної участі в освітньому процесі.

Байка виконує також важливу корекційно-виховну функцію, оскільки її морально-етичний зміст сприяє формуванню у дітей уміння співпереживати, оцінювати поведінку героїв, розрізняти добро і зло, позитивні й негативні риси характеру. Це має особливе значення для дітей з мовленнєвими порушеннями, які часто потребують додаткової підтримки у розвитку соціально-комунікативних навичок.

Вивчення теоретичних і методичних джерел дозволило встановити, що байка може виконувати важливу корекційно-розвивальну функцію у навчанні дітей з мовленнєвими труднощами. Завдяки своїй образності, моральності та діалогічності вона стимулює мовну активність, полегшує сприйняття тексту, розвиває логічне мислення, допомагає долати страхи мовлення та формує позитивну мотивацію до спілкування.

Таким чином, аналіз науково-методичної літератури дає підстави стверджувати, що робота над байками в початкових класах має значний потенціал для розвитку мовленнєвої компетентності учнів молодшого шкільного віку, зокрема тих, хто має мовленнєві труднощі. Байка виступає не лише засобом формування моральних цінностей, але й ефективним інструментом корекції, збагачення і вдосконалення мовлення дітей. Отримані теоретичні висновки стали підґрунтям для подальшого розроблення системи практичної роботи, спрямованої на розвиток мовлення учнів засобами байки.

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ НАВИЧОК РОБОТИ НАД БАЙКАМИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З МОВЛЕННЄВИМИ ТРУДНОЩАМИ

2.1. Методика вивчення стану сформованості навичок роботи над байками в учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами

Формування навичок роботи над байками в учнів початкових класів є важливою складовою розвитку їхньої читацької, морально-етичної та мовленнєвої компетентностей. Байка як жанр художньої літератури поєднує елементи художнього, етичного та інтелектуального впливу, сприяє розвитку здатності учнів розуміти алегоричний зміст, усвідомлювати моральні цінності та переносити їх у власну поведінку. Для дітей із мовленнєвими труднощами робота над байкою набуває ще більшої значущості, оскільки сприяє розвитку зв'язного мовлення, збагаченню словникового запасу, удосконаленню граматичної правильності мовлення та формуванню комунікативної компетентності. Байка як морально-дидактичний жанр є дієвим засобом не лише естетичного, а й виховного впливу, тому системна робота над нею забезпечує розвиток мислення, уяви, емоційної сфери та ціннісних орієнтацій учнів. Особливого значення така діяльність набуває для учнів із мовленнєвими порушеннями, які потребують спеціально організованих умов навчання, адаптованих методів і прийомів роботи з текстом.

Сучасна методика навчання літературного читання не достатньо розкриває проблему роботи над байкою як окремої літературної теми. У цьому контексті дослідження стану сформованості навичок роботи над байками є актуальним і дозволяє виявити рівень літературознавчої, мовленнєвої та емоційно-оцінної підготовки учнів початкових класів, а також визначити труднощі, що виникають у процесі сприймання та осмислення художнього тексту.

Методичне обґрунтування дослідження спирається на психолінгвістичні, педагогічні та корекційні принципи навчання, зокрема на урахування індивідуально-психологічних особливостей дітей, поєднання словесних, наочних і практичних методів, використання зорової та слухової підтримки. Вивчення рівня сформованості навичок роботи над байками передбачає комплексну діагностику мовленнєвого розвитку учнів, уміння аналізувати текст, визначати мораль, характеризувати персонажів, висловлювати власні судження та робити узагальнення.

Результати такого дослідження є основою для розроблення системи методичної роботи, спрямованої на розвиток умінь сприймання, розуміння й творчого опрацювання байок у молодших школярів із мовленнєвими труднощами. Вони дозволяють визначити ефективні педагогічні умови, засоби та прийоми формування морально-етичних і мовленнєвих навичок учнів, оптимізувати освітній процес на уроках літературного читання. Таким чином, методичні основи дослідження забезпечують не лише виявлення реального рівня підготовленості школярів, а й створюють підґрунтя для подальшої розробки системи роботи з використанням байки як універсального освітньо-виховного засобу.

Констатувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на з'ясування рівнів сформованості навичок роботи над байками в учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами на уроках літературного читання. У межах цього етапу були окреслені основні завдання:

- визначити критерії та показники, за якими можна оцінити сформованість зазначених навичок у дітей молодшого шкільного віку з мовленнєвими труднощами;
- провести діагностику рівнів сформованості навичок роботи учнів початкової школи з мовленнєвими труднощами;
- проаналізувати результати констатувального етапу роботи.

Базою дослідження виступив Броварський ліцей №4 ім. С.І. Олійника м. Бровари.

До педагогічного експерименту було залучено 10 учнів четвертого класу. Добір учнів робився таким чином, щоб було 10 учнів з труднощами у мовленні. Освітній процес у класі було організовано відповідно з Державним стандартом початкової освіти.

Спираючись на базові ознаки центрального поняття дослідження, окреслимо критерії та показники сформованості навичок роботи з байками в учнів початкових класів, які мають мовленнєві труднощі. Зокрема, виділяємо такі критерії:

Когнітивний (знаннєвий) – передбачає оволодіння загальнокультурними та предметними знаннями, що є результатом навчально-пізнавальної діяльності, а також знаннями про способи здійснення цієї діяльності. У межах цього критерію читання текстів розглядається як пізнавальний процес, який включає смислове сприймання, інтелектуальну обробку й інтерпретацію прочитаного, ознайомлення з біографічними відомостями митців художнього слова, засвоєння елементарних теоретико-літературних понять, розширення читацького кругозору та формування усвідомленої мотивації до читання.

Комунікативний (мовленнєвий) – охоплює розвиток мовлення, який характеризується зв'язністю, змістовністю, образністю, точністю й доречністю використання мовних засобів у створенні художнього образу. Цей критерій передбачає вміння застосовувати тропи та інтонаційні засоби виразності для передачі власних думок і почуттів, сформованість умінь, необхідних для повноцінної взаємодії з художнім твором: участі у бесіді про прочитане, створення власних висловлювань на основі змісту твору, формулювання висновків, аргументування особистої позиції щодо прочитаного та обґрунтування відповідей на запитання за його змістом.

Ціннісний (оцінно-ставленнєвий) – передбачає розуміння соціальних і морально-етичних цінностей, відображених у літературних творах, а також сформованість у молодших школярів системи моральних орієнтацій, ціннісних ставлень і переживань. Важливим показником є здатність учня

визначати та аргументовано обґрунтовувати власне ставлення до засвоєних цінностей, відстоювати власну моральну позицію.

Особистісно-творчий (мотиваційно-ціннісний) – характеризується розвиненістю мотивації до літературно-творчої діяльності, сформованістю художніх здібностей, естетичної чутливості, творчої уяви та здатності до самостійної творчої реалізації. До показників цього критерію належать рівень читацької культури, пізнавальна активність і прагнення до саморозвитку через художньо-естетичну діяльність. В якості ілюстрації поданої вище інформації використовуємо Табл. 2.1

Таблиця 2.1

**Критерії сформованості читацької компетентності під час
опрацювання байки з учнями початкових класів з мовленнєвими
труднощами**

Критерій	Характеристика
Когнітивний (знаннєвий)	Відображає рівень розуміння змісту, теми, ідеї та моралі байки; уміння виділяти головних героїв, послідовність подій, тлумачити алегорію та робити висновки. Формує читацький кругозір і мотивацію до пізнання.
Комунікативний (мовленнєвий)	Характеризує вміння логічно, послідовно й образно висловлювати думки, аргументувати відповіді, брати участь у бесіді про твір, застосовувати інтонаційні засоби виразності під час читання.
Ціннісний (оцінно- ставленнєвий)	Визначає здатність учнів розуміти морально-етичний зміст твору, оцінювати поведінку персонажів, робити моральні висновки, виявляти власну позицію та емпатію.
Особистісно-творчий (мотиваційно- ціннісний)	Відображає інтерес до творчої діяльності, уміння переносити мораль байки у власний досвід, проявляти естетичне ставлення, фантазію та ініціативу у створенні творчих робіт.

Високий рівень сформованості сприйняття та роботи над байкою мав такі особливості: глибоке розуміння змісту, теми та головної ідеї байки; усвідомлення її моралі, уміння формулювати мораль власними словами;

здатність до емоційно-оцінного та аналітичного сприйняття художнього твору; уміння визначати алегоричний зміст образів, мотиви поведінки персонажів, проводити паралелі між художньою ситуацією та реальним життям; здатність висловлювати власне ставлення до подій і героїв, аргументувати судження прикладами з тексту. Учні цього рівня виявляли сформоване естетичне й морально-етичне сприйняття байки, демонстрували навички самостійного аналізу, уміння інтерпретувати твір, застосовували виразне читання відповідно до змісту й інтонаційної структури. Спостерігалася цілісність сприйняття твору, поєднання логічного, емоційного й оцінного компонентів, що свідчить про високий рівень літературного розвитку та читацької компетентності.

Достатній рівень сформованості сприйняття та роботи над байкою визначався такими показниками: адекватним розумінням змісту, теми й моралі твору; умінням, за незначною допомогою вчителя, визначати головних персонажів, основний конфлікт, художні засоби; здатністю пояснити мораль байки та порівняти поведінку героїв; умінням висловити власне ставлення до персонажів і подій на рівні елементарних суджень. Учні цього рівня демонстрували достатній рівень розвитку читацького досвіду, володіли навичками виразного читання, могли виділити емоційне забарвлення мови героїв. Однак у них не завжди спостерігалася цілісність сприйняття художнього образу, аналіз твору часто мав описовий характер, а емоційно-оцінна діяльність потребувала подальшого вдосконалення.

Рівень, що вимагає покращення, характеризувався частковим і поверховим розумінням змісту байки. Учні відтворювали послідовність подій, однак мали труднощі у визначенні головної думки та моралі твору; не завжди розрізняли персонажів, плутали мотиви їхніх вчинків. Аналіз мав фрагментарний характер, емоційне ставлення до прочитаного виражалося рідко або було невмотивованим. Учні здебільшого не застосовували елементи аналітичного й оцінного сприйняття, не виявляли здатності до самостійних висновків. Виразне читання виконувалося з порушенням інтонаційного

малюнка, без передачі авторського задуму. Сприймання художнього тексту залишалося на рівні буквального, без глибокого осмислення алегоричного змісту.

Низький рівень сформованості сприйняття та роботи над байкою виявлявся у відсутності цілісного розуміння змісту твору та його моралі. Учні не могли самостійно визначити тему, ідею, мораль байки, не розпізнавали образи-персонажі, не виявляли інтересу до аналізу змісту. Висловлення власного ставлення до подій або героїв було відсутнє або мало несвідомий, формальний характер. Під час читання не дотримувалися інтонаційних пауз, не відчувалася емоційна виразність. Відзначалося несформоване аналітичне та естетичне сприйняття, фрагментарне уявлення про структуру та художні особливості байки. Такі учні потребували цілеспрямованої педагогічної підтримки та систематичної роботи над розвитком навичок читацької діяльності.

Для кількісного вимірювання рівня сформованості сприйняття та роботи над байкою пропонується така шкала:

- високий рівень – 4 бали,
- достатній рівень – 3 бали,
- рівень, що вимагає покращення – 2 бали,
- низький рівень – 1 бал.

Табл. 2.2 демонструє рівень та характеристику сформованості навичок роботи над байкою та може використовуватись як інструментарій для оцінювання.

Таблиця 2.2

Шкала оцінювання рівня сформованості навичок роботи над байкою у дітей початкових класів з мовленнєвими труднощами

Критерій	Високий рівень (4 бали)	Достатній рівень (3 бали)	Рівень, що вимагає покращення (2 бали)	Низький рівень (1 бал)

Продовж. табл. 2.2

Когнітивний (знаннєвий)	Учень глибоко розуміє зміст, тему, ідею та мораль байки; правильно визначає головних героїв, події, їхню послідовність; уміє тлумачити алегоричний зміст, робить самостійні висновки. Володіє базовими літературознавчими поняттями, виявляє стійку пізнавальну мотивацію.	Має загальне розуміння змісту й моралі байки, з допомогою вчителя визначає головних героїв і основну думку. Може переказати твір, але не завжди розкриває алегорію. Виявляє інтерес до читання, але потребує спрямування.	Поверхово розуміє зміст байки, має труднощі у визначенні теми, моралі, послідовності подій. Відтворює текст частково, не вміє пояснити значення образів. Проявляє слабку мотивацію до аналізу твору.	Не розуміє змісту байки, не може визначити тему, ідею, мораль. Плуває події, не розпізнає персонажів. Не виявляє зацікавлення у читанні.
Комунікативний (мовленнєвий)	Вільно висловлює власні думки та оцінки щодо змісту байки; аргументує відповіді, логічно й образно будує висловлювання; бере активну участь у бесіді, дотримується норм мовлення. Виразно читає з відповідною інтонацією, передає емоційний настрій твору.	Висловлює власну думку з незначною допомогою вчителя; відповіді логічні, але не завжди аргументовані. Під час читання частково передає інтонаційні відтінки, дотримується мовних норм.	Має труднощі у формулюванні думок, відповіді неповні або нелогічні. Виразне читання потребує допомоги. Часто використовує одноманітні мовні конструкції.	Не вміє висловлювати власну думку, відповідає односкладно або не за змістом. Під час читання порушує інтонацію, вимову, логічні паузи.

Продовж. табл. 2.2

Ціннісний (оцінно- ставленнєвий)	Глибоко розуміє морально-етичний зміст байки; уміє оцінювати вчинки героїв, визначати мотиви поведінки, робити моральні висновки; обґрунтовує власну позицію прикладами з тексту; виявляє емпатію, моральну зрілість.	Розуміє мораль твору, може оцінити поведінку героїв і зробити простий висновок. Однак оцінки не завжди аргументовані, моральні орієнтири нестійкі.	Частково розуміє мораль, але не може пояснити її значення. Оцінює дії героїв поверхово, без аргументації.	Не усвідомлює морального змісту твору, не здатен оцінити поведінку героїв або робить випадкові, неусвідомлені висновки.
Особистісно- творчий (мотиваційно- ціннісний)	Виявляє стійку мотивацію до творчої діяльності; самостійно створює міні-байки, ілюстрації або інсценізації; переносить мораль байки у власний життєвий досвід; виявляє естетичний смак, фантазію та ініціативу.	Проявляє інтерес до творчих завдань, бере участь у колективних видах діяльності. Може створювати короткі висловлювання чи малюнки за змістом байки, але потребує допомоги вчителя.	Виконує творчі завдання лише з допомогою вчителя, проявляє пасивність або невпевненість. Рівень самостійності низький.	Не проявляє інтересу до творчих завдань, відмовляється від участі в них, не здатен до самостійного вираження думок і почуттів.

Для оцінки рівня сформованості навичок роботи над байками з учнями молодших класів з мовленнєвими труднощами за визначеними критеріями було розроблено та впроваджено систему запитань. У процесі розробки

діагностичного інструментарію використовувалися матеріали методики роботи над літературним твором з молодшими школярами Н. Богданець-Білоskalенко та С. Романюк [30]. Констатувальний етап експерименту включав систему запитань відповідно до кожного критерію та мав на меті продіагностувати наскільки учні сприймають літературний твір – байку. Запитання мали такий характер:

- Що відбулося у байці?
- Чому герой вчинив саме так?
- Які стосунки між героями?
- Чим сподобалась тобі байка?

Зокрема, запитання «Що відбулося у байці?» мало на меті перевірити когнітивний (знаннєвий) компонент, тобто рівень розуміння учнями змісту твору, уміння відтворити послідовність подій і виокремити основну думку. Запитання «Чому герой вчинив саме так?» відображало комунікативний (мовленнєвий) компонент і дозволяло оцінити здатність школярів аргументовано пояснювати поведінку персонажів, висловлювати власні судження та формулювати висновки. Запитання «Які стосунки між героями?» було спрямоване на виявлення ціннісного (оцінно-ставленнєвого) компонента, що передбачало розуміння морального змісту твору, уміння визначати мотиви вчинків героїв і давати їм моральну оцінку. Натомість, запитання «Чим сподобалась тобі байка?» виявляло особистісно-творчий компонент, який характеризує емоційно-естетичне ставлення учнів до твору, здатність висловлювати власні враження та проявляти творчість у їхньому вираженні. У таблиці 2.3 проілюстровано взаємозв'язок між питаннями та критеріями до них.

Таблиця 2.3

Система запитань для оцінки рівня сформованості навичок роботи над байками з учнями молодших класів з мовленнєвими труднощами

№	Запитання	Характеристика запитання
1	Що відбулося у байці?	Спрямоване на перевірку когнітивного (знаннєвого) компонента. Дозволяє визначити рівень розуміння змісту твору, уміння відтворювати послідовність подій, виділяти головну думку та узагальнювати прочитане.
2	Чому герой вчинив саме так?	Відображає комунікативний (мовленнєвий) компонент. Дає можливість оцінити здатність учнів аргументовано пояснювати поведінку персонажів, формулювати власні судження, робити логічні висновки та висловлювати власну позицію.
3	Які стосунки між героями?	Орієнтоване на виявлення ціннісного (оцінно-ставленнєвого) компонента. Досліджує вміння розуміти морально-етичний зміст твору, аналізувати мотиви вчинків, визначати характер взаємин між героями та давати їм моральну оцінку.
4	Чим сподобалася тобі байка?	Виявляє особистісно-творчий компонент. Дає змогу з'ясувати емоційно-естетичне ставлення учнів до прочитаного, рівень сформованості читацьких уподобань, здатність до самовираження та творчої інтерпретації твору.

Для з'ясування стану роботи з формування навичок опрацювання байок в учнів початкових класів було проаналізовано Типові освітні програми та проведено анкетування педагогів [37, 38].

Для організації ефективної системи роботи з байками у навчанні учнів молодших класів з мовленнєвими труднощами є необхідність детального аналізу нормативних документів, зокрема Типових освітніх програм, що регламентують зміст, очікувані результати та методичні підходи до навчання мовленнєвих компетентностей. У цьому контексті важливо розглянути

програми за редакцією О. Савченко та Р. Шияна, оскільки вони визначають ключові освітні цілі, жанрове розмаїття дитячої літератури, включаючи байки, та способи розвитку усного й письмового мовлення учнів. Аналіз цих програм дозволяє виділити особливості інтеграції байки у освітній процес, оцінити їх потенціал для формування мовленнєвих навичок та соціально-емоційного розвитку дітей з мовленнєвими труднощами, а також визначити методичні засоби, що забезпечують адаптацію навчального матеріалу до індивідуальних потреб здобувачів освіти [37, 38].

Аналіз Типових освітніх програм за редакцією О. Савченко та Р. Шияна дозволяє окреслити сучасні підходи до організації роботи з художніми текстами, зокрема байками, у навчанні учнів молодших класів. Обидві редакції програм передбачають включення байки як окремого жанру дитячої літератури, що сприяє формуванню читацької компетентності, мовленнєвих навичок та морально-ціннісного виховання. При цьому О. Савченко акцентує увагу на жанрових ознаках творів, їхній тематичній різноманітності та розкритті етичних аспектів через епізоди життя персонажів, тоді як Р. Шиян зосереджується на розвитку письмових компетентностей, умінні створювати художні тексти, редагувати їх та адаптувати до сучасних форм онлайн-комунікації. Порівняльний аналіз обох програм дозволяє виокремити методичні можливості для роботи з учнями, що мають мовленнєві труднощі, зокрема через використання байки як інтегративного засобу розвитку усного і письмового мовлення, мислення та соціально-емоційної сфери дитини [37, 38].

У Типовій освітній програмі для 3–4 класів за редакцією Р. Шияна байка відноситься до категорії художніх текстів, що включені до змістової лінії «Взаємодіємо письмово». Вона розглядається як жанр письмового мовлення, що формує у молодших школярів навички створення текстів різного типу (розповідь, опис, міркування) та жанру (казка, байка, вірш), а також уміння виражати власну думку й ставлення до прочитаного [38].

Очікувані результати навчання передбачають, що учні 3–4 класів повинні:

- створювати письмові висловлення різних жанрів, включно з байками, з урахуванням мети, адресата та норм літературної мови;
- переказувати текст розповідного змісту з елементами опису або міркування, формулюючи власну оцінку та ставлення до подій;
- удосконалювати власні тексти, редагувати помилки та поліпшувати зміст відповідно до мети спілкування;
- використовувати сучасні засоби письма, включно з рукописними записами та цифровими пристроями, застосовувати елементи онлайн-спілкування (емотикони, піктограми, коментарі), дотримуючись норм етикету.

Програма акцентує увагу на комунікативній спрямованості письмового мовлення, де байка виступає не лише як текст для читання, а як засіб вираження власних думок і моральних суджень. Учні мають розуміти структуру байки, визначати її жанрові ознаки та мораль, а також відтворювати її у письмовій формі, що сприяє розвитку мовленнєвої компетентності, логічного мислення та критичного оцінювання інформації [38].

У Типовій освітній програмі для 3–4 класів за редакцією О. Савченко байка розглядається як важливий жанр навчального матеріалу, що включається як у категорію усної народної творчості, так і у категорію авторських творів у формі прози та віршів. Для учнів молодших класів байка передбачена як засіб формування комплексних читацьких компетентностей, розвитку мовленнєвих, когнітивних і ціннісно-ставленнєвих умінь [37].

Зокрема, у 3 класі очікувані результати навчання передбачають, що учні повинні: правильно співвідносити твори з жанрами, визначати жанрові ознаки байки, розуміти моральні та інформаційні аспекти тексту, а також висловлювати власне ставлення до прочитаного. Для 4 класу Програма розширює функціональне призначення байки: окрім ознайомлення та аналізу жанру, учні повинні формулювати власну оцінку твору, усвідомлювати цінність читання та книг, демонструвати навички самостійного пошуку інформації та виражати читацькі уподобання [37].

Байка як жанр у контексті навчання учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами має низку педагогічних переваг:

- Стислий і структурований текст дозволяє учням легше сприймати зміст, формувати логіку переказу та відтворювати сюжет.
- Чітка моральна спрямованість сприяє розвитку ціннісного та етичного мислення, формуванню власної оцінки поведінки персонажів.
- Наявність яскравих алегоричних персонажів і ситуацій стимулює мовленнєву активність, сприяє розвитку виразного мовлення, переказу та комунікативних навичок.

Таким чином, байка в освітньому процесі виконує роль багатофункціонального засобу, що забезпечує послідовне формування ключових компетентностей: від впізнавання жанру та простого переказу до аналізу, оцінки та творчого відтворення. Включення байки у систему роботи з учнями молодших класів з мовленнєвими труднощами є ефективним педагогічним інструментом для розвитку мовлення, мислення та моральних орієнтирів.

З метою виявлення особливостей педагогічної діяльності вчителів початкових класів щодо роботи над байками з учнями, які мають порушення мовлення, було проведено анкетування педагогів (Додаток А). Отримані результати дали змогу визначити методичні підходи, які застосовуються у процесі вивчення байок.

Під час опрацювання байок педагоги фіксують низку труднощів, зокрема складність розуміння змісту твору, обмеженість словникового запасу, проблеми з усним відтворенням тексту, а також недостатнє розуміння алегорії та моралі. Частина вчителів акцентує на труднощах, пов'язаних із правильною вимовою та інтонаційною виразністю під час читання.

Важливою складовою роботи є адаптація текстів байок відповідно до мовленнєвих можливостей дітей. Найпоширенішими прийомами є спрощення лексики, використання ілюстративного матеріалу, поділ тексту на смислові

частини із коментарями вчителя, а також попереднє переказування змісту простими словами.

Опанування моралі байки відбувається через колективне обговорення, перефразування моралі у доступній для дітей формі, вибір правильного вислову з кількох варіантів або спільне формулювання висновку після читання.

За результатами анкетування встановлено, що найефективнішими умовами для засвоєння змісту байки учнями з мовленнєвими порушеннями є повторне читання тексту з поетапним поясненням, читання за ролями та використання наочних матеріалів. Отримані дані свідчать про необхідність подальшого вдосконалення методики опрацювання байок з урахуванням мовленнєвих особливостей учнів початкових класів.

2.2. Аналіз результатів дослідження стану сформованості навичок роботи над байками в учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами

Після прочитання байки учням четвертого класу було запропоновано виконати письмове завдання, що складалося з чотирьох запитань, сформованих відповідно до вищезазначених критеріїв оцінювання. За результатами кількості балів, отриманих за кожне запитання, встановлювався загальний рівень сформованості вмінь сприймання байки. Зокрема, високий рівень визначався у межах 13–16 балів (по 4 бали за кожне запитання), достатній рівень – 9–12 балів (по 3 бали), рівень, що вимагає покращення – 5–8 балів (по 2 бали), а низький рівень – 0–4 бали (по 1 балу за кожне запитання). Далі буде представлено детальніший аналіз здобутих кількісних і якісних показників в Табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Рівень сформованості вмінь сприймання байки в учнів
початкових класів з мовленнєвими труднощами на
констатувальному етапі**

Критерії	Показники			
	Високий – 4 б. за кожне завдання; 13-16 балів	Достатній – 3 б. за кожне завдання; 9-12 балів	Рівень, що вимагає покращення – 2 б. за кожне завдання; 5-8 балів	Низький – 1 б. за кожне завдання; 0-4 балів
Когнітивний (знаннєвий)	10	50	30	10
Комунікативний (мовленнєвий)	10	20	30	40
Ціннісний (оцінно- ставленнєвий)	0	30	50	20
Особистісно- творчий	10	40	30	20
Загальний рівень (у %)	7,5	35	35	22,5

Результати констатувального етапу дослідження графічно представлені на Рис. 2.1.

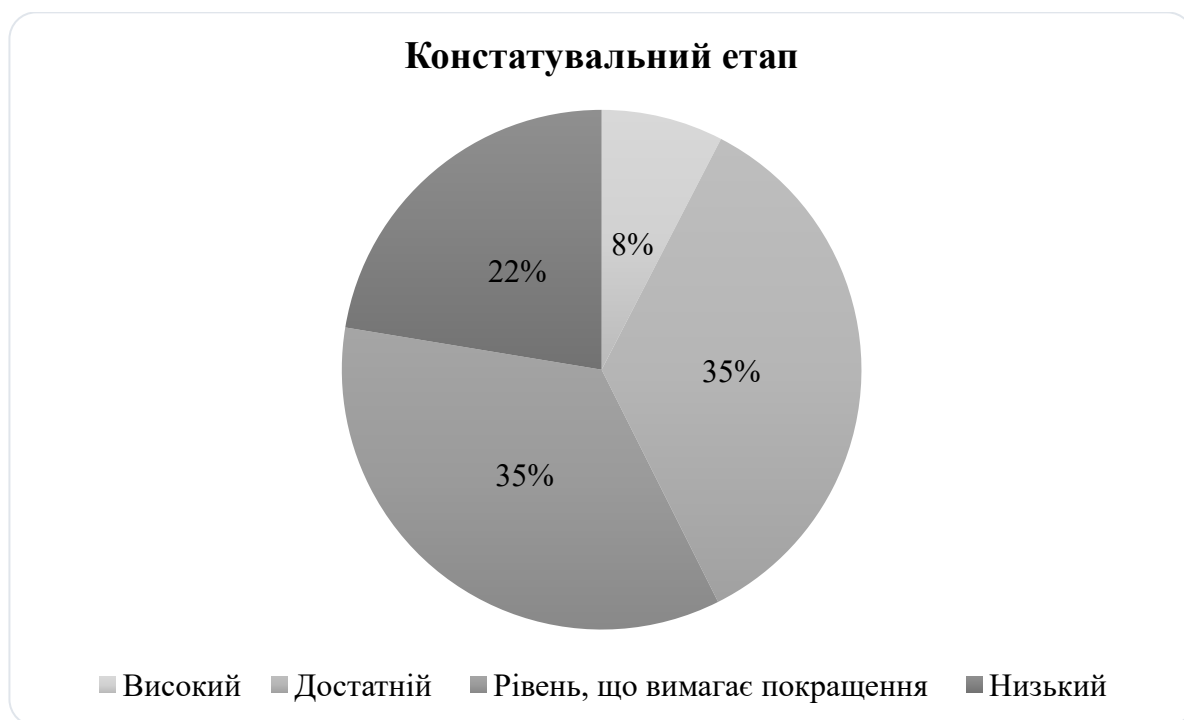

Рис. 2.1. Показники стану сформованості навичок роботи над байками в учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами на констатувальному етапі

За узагальненими результатами аналізу рівнів сформованості навичок сприймання байки серед учнів початкових класів, які оцінювалися за когнітивним (знаннєвим), комунікативним (мовленнєвим), ціннісним (оцінно-ставленнєвим) та особистісно-творчим показниками, встановлено такі тенденції. Високого рівня (13–16 балів) досягли лише 7,5% учнів, що свідчить про недостатній рівень сформованості як знаннєвих, так і творчих умінь. Достатній рівень (9–12 балів) продемонстрували 35% школярів, що можна розглядати як позитивний результат засвоєння змісту байки та сформованості мовленнєвих і ціннісних компонентів. Приблизно така ж частка респондентів – 35% – показала рівень, що вимагає покращення (5–8 балів), що вказує на труднощі у розумінні художнього тексту та недостатню розвиненість когнітивних і комунікативних навичок. Водночас 22,5% учнів продемонстрували низький рівень (0–4 балів), що свідчить про наявність істотних прогалин у розвитку всіх зазначених показників і потребу в

цілеспрямованій педагогічній роботі для їх подальшого вдосконалення. Конкретна кількість балів, набрана кожным учнем, представлена в таблиці (Додаток Б).

Отже, результати констатувального етапу педагогічного експерименту підтвердили доцільність і необхідність проведення цілеспрямованої та систематичної роботи, спрямованої на формування в учнів початкової школи навичок сприймання байки, що дозволить підвищити рівень розуміння змісту художнього твору, розвинути мовленнєві уміння, сформувати ціннісно-оцінне ставлення та активізувати творчий потенціал учнів початкових класів.

Висновки до другого розділу

У другому розділі досліджено стан сформованості навичок роботи над байками в учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами. Було визначено, що байка як жанр художньої літератури сприяє розвитку мовленнєвої, читацької, морально-етичної та творчої компетентностей учнів, а для дітей із мовленнєвими порушеннями вона має особливе значення, оскільки допомагає формувати зв'язне мовлення, збагачувати словниковий запас, удосконалювати граматичну правильність мовлення та комунікативні уміння.

Методичні основи дослідження спиралися на психолінгвістичні, педагогічні та корекційні принципи, зокрема на індивідуально-психологічні особливості учнів, поєднання словесних, наочних і практичних методів, використання зорової та слухової підтримки. Констатувальний етап експерименту дозволив визначити критерії та показники сформованості навичок роботи з байками: когнітивний (знаннєвий), комунікативний (мовленнєвий), ціннісний (оцінно-ставленнєвий) та особистісно-творчий (мотиваційно-ціннісний). Було окреслено чотири рівні сформованості навичок: високий, достатній, що вимагає покращення, та низький, кожен із яких характеризувався різним ступенем розуміння змісту байки, аналізу поведінки персонажів, усвідомлення моралі твору, емоційного ставлення та

вираження власних суджень. Для діагностики рівня сформованості навичок застосовувалася система запитань, що відповідала зазначеним критеріям.

Аналіз Типових освітніх програм за редакцією О. Савченко та Р. Шияна показав, що байка інтегрується в освітній процес як засіб розвитку мовленнєвих, когнітивних і ціннісно-ставленнєвих умінь, формування читацької компетентності та творчої активності учнів. Програми передбачають розвиток усного та письмового мовлення через опрацювання байок, що забезпечує розвиток логічного мислення, критичного оцінювання та емоційно-естетичного сприйняття літературних творів.

Таким чином, другий розділ дозволив визначити методичні основи дослідження, критерії та показники сформованості навичок роботи над байками, описати рівні сформованості учнів та окреслити освітні умови й методичні можливості для розвитку мовленнєвих і читацьких компетентностей учнів початкових класів із мовленнєвими труднощами.

РОЗДІЛ 3.

СИСТЕМА РОБОТИ НАД БАЙКАМИ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З МОВЛЕННЄВИМИ ТРУДНОЩАМИ

3.1. Обґрунтування авторської системи роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами

Дитяча література від початку свого розвитку виконувала важливу виховну функцію – сприяла формуванню духовного світу дитини, розвитку її пізнавальних інтересів і моральних орієнтирів засобами художнього слова. Через зміст і художні образи літературних творів діти пізнають моральні цінності, вчаться розуміти мотиви людських вчинків і усвідомлювати їхній моральний зміст.

Особливе місце у цьому процесі посідає робота над байкою, адже цей жанр у доступній, образній формі розкриває дітям поняття добра і зла, справедливості, чесності, відповідальності. Байка спонукає учнів до моральних роздумів, формує критичне ставлення до негативних явищ і виховує здатність робити моральні висновки. Ефективне опрацювання байок у початковій школі сприяє не лише розвитку читацьких умінь, а й становленню морально свідомої особистості.

У контексті концепції «Нової української школи» важливо забезпечити умови, за яких літературне читання стане засобом формування духовних і моральних цінностей учнів. Однак сучасні виклики – зниження рівня культурної комунікації, негативний вплив медіапростору, брак моральних орієнтирів – ускладнюють цей процес.

Саме тому роль учителя є вирішальною: педагог має не лише знайомити дітей із творами, а й допомагати осмислювати їхній моральний зміст, формуючи такі риси, як чесність, доброзичливість, співчуття, працелюбність і повагу до інших. Усе це свідчить про те, що необхідно забезпечити такі

педагогічні умови, які сприятимуть цілеспрямованому формуванню цінностей учнів початкових класів засобами художньої літератури, а саме – байки.

Як вже згадувалось, ефективність формування навичок роботи над байками в учнів початкових класів із мовленнєвими труднощами значною мірою залежить від створення відповідних педагогічних умов, які забезпечують оптимальне поєднання навчальних, виховних і корекційно-розвивальних впливів. Тож на основі теоретичного аналізу проблеми та результатів констатувального етапу експерименту було визначено такі педагогічні умови:

- Розроблення та впровадження системи роботи над байками на уроках літературного читання, спрямованої на розвиток умінь сприймати байку, визначати мораль та алегоричний зміст, а також формування мовленнєвої компетентності учнів із мовленнєвими труднощами через словесно-інформаційні, словесно-евристичні та практично-діяльнісні методи навчання. Система роботи над байками з учнями молодших класів з мовленнєвими труднощами представлена в Табл. 3.1.

- Залучення учнів до ціннісно-орієнтованої діяльності шляхом застосування інтегрованих технологій, що сприяють розвитку морально-естетичних якостей, емпатії та оцінки поведінки літературних героїв на матеріалі байок.

- Моделювання колективної та індивідуальної творчої взаємодії учасників освітнього процесу як активних суб'єктів морально-естетичного пізнання через проблемно-пошукові, практично-евристичні, ігрові та театралізовані методи навчання, інтеграцію різних видів мистецтва (театрального, образотворчого, музичного).

- Створення творчого простору для рефлексії та розвитку самостійності учнів, який забезпечує формування здатності до самооцінки, морального вибору та перенесення засвоєних цінностей у власну діяльність, мовленнєву практику та творчість відповідно до тематики байок.

Метою формувального експерименту є підвищення рівня навичок сприймання та роботи над байками учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами.

Система роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами створювалась за визначеними етапами.

На початковому етапі (ознайомчому) основна увага приділялася ознайомленню з жанром байки, її алегоричним змістом та ключовими моральними поняттями. Учні знайомилися з творами І. Крилова, Л. Глібова та народними мініатюрами, аналізували поведінку персонажів і формулювали власні судження щодо подій, що відбуваються у байках. Педагог застосовував словесно-інформаційні та словесно-евристичні методи, поєднуючи читання з поясненням нових слів і колективним обговоренням, що дозволяло школярам розвивати здатність до емоційного й логічного сприйняття художнього тексту.

Другий етап (діяльнісний) передбачав активне залучення учнів до діяльності, спрямованої на глибше розуміння морального змісту байок. У процесі роботи учні вчилися оцінювати риси характеру персонажів, порівнювати їхні дії з власним досвідом, виділяти позитивні й негативні вчинки, а також знаходити зв'язки між літературними подіями і реальним життям. Використання інтерактивних і практично-дослідницьких методів, таких як ігри-драматизації та вправи на добір оцінних слів, дозволяло дітям із мовленнєвими труднощами включатися у освітній процес і висловлювати власні думки. Ілюстрації, мультимедійні матеріали та інтегровані уроки слугували опорою для більш повного сприйняття тексту і формування мовленнєвої активності.

На третьому етапі (мовленнєво-творчому) основний акцент робився на творчому використанні знань і умінь, здобутих під час роботи з байками. Учні моделювали моральні ситуації, намагалися створювати власні міні-байки, продовжували сюжети відомих творів і підбирали для них мораль, використовуючи різні види мистецтва для вираження задуму. Педагогічне

середовище було орієнтоване на спільну творчу діяльність, проблемно-пошукові та ігрові методи, що сприяли розвитку уяви, здатності до аргументованого висловлення власної думки, а також емпатії. Використання театральних інсценізацій та образотворчих матеріалів допомагало дітям передавати моральний зміст не лише словами, а й засобами художнього образу.

Заключний етап (рефлексивно-завершальний) системи зосереджувався на розвитку самостійності учнів у морально-етичній поведінці та творчій діяльності. Через рефлексивні бесіди, завдання на самостійне формулювання висновків і створення власних творів учні навчалися оцінювати вчинки персонажів і власні дії, співвідносити їх із власним досвідом та переносити засвоєні моральні норми у повсякденне життя. Інтеграція літературного читання з театралізацією, образотворчою діяльністю та іграми створювала простір для самовираження і розвитку навичок самостійного мислення. У результаті діти формували власні моральні орієнтири, вчилися аргументовано висловлювати судження, проявляти емпатію та ініціативу у творчості.

Компонентами системи роботи над байками є взаємопов'язані елементи – етап, мета, завдання, педагогічні умови, зміст роботи, методи та засоби навчання та очікувані результати. Така структура забезпечує логічність і послідовність педагогічного процесу. Кожен етап має власну мету й завдання, що визначають напрям розвитку учнів, тоді як педагогічні умови створюють сприятливе середовище для опанування жанру байки. Зміст роботи та добір методів сприяють зацікавленню дітей до аналізу тексту, творчих завдань і морально-оцінної діяльності. Очікувані результати дають змогу оцінити сформованість умінь розуміти байку та застосовувати її мораль у власних судженнях.

Таким чином, система роботи над байками забезпечує послідовний розвиток морально-етичного мислення, мовленнєвої активності, творчої самостійності та рефлексії молодших школярів із мовленнєвими труднощами

– від ознайомлення з моральними поняттями до їх усвідомленого застосування у власній поведінці й творчості.

З метою оптимізації сприйняття інформації система роботи над байками представлена у вигляді Табл.3.1.

Таблиця 3.1

**Система роботи над байками на уроках літературного читання з
учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами**

Етап	I етап – ознайомчий	II етап – діяльнісний	III етап - мовленнєво- творчий	IV етап – рефлексивно- завершальний
Мета	Ознайомлення учнів із поняттям «байка», її структурними особливостями, алегоричним змістом; збагачення словникового запасу.	Формування вмінь визначати мораль, розуміти алегорію; оцінювати характерні якості персонажів.	Формування вмінь переносити засвоєні знання у власну мовленнєво-творчу діяльність; розвиток зв'язного мовлення.	Розвиток самостійності учнів у морально-етичній поведінці та творчій діяльності, закріплення здобутих знань і мовленнєвих умінь.
Завдання	1. Ознайомити з поняттями «байка», «мораль», «алегорія», «афоризм»; 2. Формувати вміння слухати та розуміти зміст твору. 3. Розвивати емоційне сприйняття та оцінку поведінки героїв.	1. Навчити учнів визначати мораль байки, добирати приклади з життя. 2. Розвивати вміння оцінювати поведінку героїв і пов'язувати її з поведінкою людей у реальному житті.	1. Розвивати вміння моделювати ситуації, у яких виявляються моральні якості. 2. Формувати емпатію та вміння висловлювати оцінку поведінки, ситуації.	1. Формувати вміння самостійно робити висновки з прочитаного, співвідносити їх із власним життєвим досвідом. 2. Розвивати здатність до самостійного оцінювання поведінки героїв і власних вчинків.

Продовж. Таблиці 3.1

Педагогічні умови	Впровадження системи роботи над байками.			
	Опора на слухове та зорове сприйняття для дітей з мовленнєвими труднощами.	1. Використання драматизації, інсценування; інтеграція видів діяльності (читання, малювання). 2. Формування загальнолюдських моральних якостей учнів за допомогою байки.	Інтеграція літературного читання з театральною діяльністю. Формування загальнолюдських моральних якостей учнів за допомогою байки	Інтеграція літературного читання з театральною діяльністю. Створення умов для самостійного вибору форм самовираження (усна, письмова, художня, сценічна).
Зміст роботи	-Ознайомлення з основними поняттями, біографією Л.Глібова, крилатими висловами автора. -Колективна робота на тлумачним словничком незрозумілих слів. -Читання та аналіз байки Леоніда Глібова «Лисиця й виноград» -Виділення головної думки та моралі. -Обговорення змісту байки за допомогою запитань:	-Колективна робота над тлумачним словничком незрозумілих слів. - Читання та аналіз байок Леоніда Глібова «Ластівка й Шуліка», «Коник-стрибунець», «Чиж та Голуб» -Виділення та обговорення моралі байки після читання («Що хотів донести автор?»). -Бесіда на порівняння поведінки героїв з поведінкою однокласників, знайомих. -Створення «словничка моралі».	Ознайомлення з біографією П.Глазового. -Колективна робота над тлумачним словничком незрозумілих слів. Театралізоване читання по ролях та аналіз адаптованої версії байки П.Глазового «Хліборобство», байки «Голова садова» Створення описової характеристики персонажів. Робота зі «словничком моралі». Завдання на порівняння та встановлення зв'язку між поведінкою	Театралізоване читання байки Л.Глібова «Гава та Лисиця» Створення таблиці «Характеристик а персонажів» Міркування на тему: «Чого навчила мене ця байка?» - Завдання «Мій вибір»: учень самостійно обирає мораль зі «словничка моралі» і описує як її можна застосувати в житті. - Творча діяльність: створення власної міні-байки або продовження відомої (із самостійно

	1. Чим сподобався садок Лисичці? 2. У чому проявлялась щедрість горобця? 3. Чому Лисиця розсердилася? і т.д.		літературних героїв різних байок. Колективне складання таблиці «Добрі– погані вчинки».	обраною мораллю). - Інсценування байки з власним фіналом або коментарем автора. Позакласне та самостійне читання й аналіз художніх творів
Методи навчання	Словесно-інформаційні (бесіда, пояснення, робота з текстом). Словесно-евристичні (запитання, обговорення).			Дослідницько-творчі, інтерактивні, ігрові методи.
	Репродуктивні	Методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів		
Засоби навчання	Текст байки, ілюстрації, картки з запитаннями для візуальної підтримки та легшого сприйняття.			Текст байки, ілюстрації, картки для самооцінки.
		Словничок моралі		
Очікувані результати	Учні розуміють сутність поняття «байка»; вміють переказувати зміст з візуальними підказками; відрізняють мораль від основного сюжету.	Учні визначають мораль твору, пояснюють її алегорично; можуть навести приклади з власного життя; оцінюють вчинки персонажів і людей.	Учні демонструють творчу діяльність у створенні власних висловлювань.	Учні виявляють самостійність у судженнях і творчості; усвідомлюють мораль твору та застосовують її до власного життя; здатні самостійно оцінювати вчинки й робити моральний вибір; демонструють ініціативу у творчому самовираженні.

З метою практичного впровадження описаної системи та наочної демонстрації її можливостей нами було створено фрагменти уроків, що

відображають кожен із її етапів. Ці розробки мають на меті показати ефективність і доцільність системи роботи над байкою, зокрема в умовах навчання учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами. Кожен фрагмент побудовано з урахуванням принципів компетентнісного та діяльнісного підходів, із дотриманням вікових і психолінгвістичних особливостей дітей.

Представлені матеріали можуть слугувати методичним орієнтиром для вчителів початкових класів, адже вони містять конкретні форми, прийоми й завдання, що сприяють розвитку мовленнєвої активності, формуванню моральних цінностей і творчого самовираження учнів. Крім того, ці фрагменти є своєрідною ілюстрацією практичної реалізації системи, яка доводить, що робота над байкою може бути не лише засобом літературного навчання, а й ефективним шляхом до гармонійного розвитку особистості дитини, розкриття її мовленнєвого, емоційного та морального потенціалу.

Тема уроку: Байка Леоніда Глібова «Лисиця й виноград».

Тип уроку: комбінований (з елементами театралізації, мовленнєвими тренуваннями, рефлексією).

Мета: формування уявлення про жанр байки, розвиток мовленнєвої, емоційної та творчої компетентності молодших школярів з мовленнєвими труднощами.

I етап – ознайомчий

Мета: ознайомити дітей із поняттями «байка», «мораль», «алегорія»; формувати вміння слухати, розуміти, відчувати підтекст; збагачувати словник.

Хід уроку:

Мотиваційна розмова.

Учитель показує ілюстрацію із зображенням Лисички та грона винограду.

Питання:

- Як ви думаєте, про що може бути ця історія?
- Які тварини часто зображені у казках або байках?

Підводить дітей до висновку, що це не просто казка, а байка – короткий твір із прихованим повчальним змістом.

Робота з тлумачним словничком.

Пояснення слів: виноград, гілка, сердита, недосяжний.

Вправи на повторення слів у коротких реченнях (для розвитку мовлення).

Читання байки вчителем (з виразною інтонацією, зоровою опорою на ілюстрації).

Завдання: під час слухання діти мають визначити, який настрій у Лисиці.

Після читання – бесіда.

Що сталося з Лисичкою?

Чому вона розсердилася?

Як можна назвати її поведінку одним словом?

Методичний коментар: на цьому етапі важливо забезпечити зорову підтримку, повторення ключових слів, короткі репліки дітей, бо це знижує мовленнєве навантаження.

II етап – діяльнісний

Мета: формування вмінь визначати мораль, розуміти алегорію; переносити зміст у реальні ситуації.

Хід роботи:

Колективне повторне читання байки (учитель + учні) – за ролями або фразами.

Учитель допомагає правильній вимові, інтонації.

Визначення моралі.

Учитель зачитує можливі варіанти моралі:

«Не варто зневажати те, чого не можеш досягти»;

«Хто не вміє, той знецінює чужий успіх».

Діти обирають, яка мораль підходить до байки, пояснюють власний вибір.

Порівняльна вправа.

Учитель пропонує дітям пригадати ситуації з життя:

– Чи бувало так, що хтось казав «мені це не потрібно», хоча просто не зміг зробити?

– Як тоді ви почувалися?

Створення «словничка моралі».

Кожна дитина обирає одне коротке правило або прислів'я (на кшталт «Не насміхайся з чужого»), малює невеличкий символ до нього.

Методичний коментар: важливо підкріплювати усну відповідь наочністю або жестовою підтримкою – малюнок, картка, символ, щоб полегшити вираження думки.

III етап – мовленнєво-творчий

Мета: розвивати зв'язне мовлення, уяву, уміння створювати власні висловлювання на моральну тему.

Хід роботи:

Інсценування.

Учні в парах розігрують коротку сценку: Лисиця і виноград.

Один читає слова автора, інший – репліки героїні.

Завдання: передати емоції (розчарування, злість, гордість).

Творче завдання.

Придумай продовження байки: що сталося з Лисичкою потім?

Учні висловлюють свої ідеї – усно або малюнком.

Порівняння з іншими байками.

Учитель зачитує уривки з байки П.Глазового «Голова садова» або «Коник-стрибунець».

Обговорення:

– У чому схожі герої?

– Хто повадився краще?

Методичний коментар: діти з мовленнєвими труднощами можуть висловлювати думки частково, тому корисно давати моделі речень:

«Я думаю, що Лисиця... тому що...»

«Мені сподобався герой, бо він...»

IV етап – рефлексивно-завершальний

Мета: закріпити здобуті знання, сформувати вміння самостійно оцінювати вчинки героїв і робити моральний вибір.

Хід роботи:

Таблиця «Хороші – погані вчинки».

Колективне заповнення: діти називають дії героїв і визначають, які з них добрі, а які ні.

Вправа «Мій вибір».

Учні обирають мораль зі «словничка моралі» та пояснюють, як її можна застосувати в житті.

(Наприклад: «Не насміхайся з інших – бо це може образити людину»).

Творче підсумкове завдання.

Створення власної міні-байки або короткої історії з мораллю.

Варіанти подання: малюнок, діалог, невеликий текст, театралізована сценка.

Рефлексія.

Прийом «Світлофор»:

зелений – байка мені сподобалась;

жовтий – було цікаво, але складно;

червоний – було важко зрозуміти мораль.

Коротке усне коло: «Чого навчила мене ця байка?»

Методичний коментар: підсумковий етап має позитивно підкріплювати емоційний досвід, сприяти усвідомленню моральних висновків і підтримувати впевненість дитини у власних мовленнєвих можливостях.

Створені фрагменти уроків є практичним втіленням розробленої системи роботи над байками у початковій школі та демонструють її ефективність у розвитку мовленнєвих, пізнавальних і морально-етичних якостей учнів. Кожен етап системи – від ознайомчого до рефлексивно-завершального – забезпечує логічну послідовність формування знань, умінь і

навичок, а також створює умови для активного залучення дитини до творчої діяльності.

Завдяки використанню елементів театралізації, діалогічного спілкування, словникової та аналітичної роботи учні вчаться розуміти підтекст байки, визначати її мораль, оцінювати поведінку героїв, а головне – переносити моральний зміст у власний життєвий досвід. Для дітей із мовленнєвими труднощами такі заняття мають особливу цінність, адже поєднують навчальну та корекційно-розвивальну функції: розвивають мовленнєві навички, збагачують словниковий запас, формують уміння будувати зв'язні висловлювання.

Запропоновані фрагменти підтверджують, що системний підхід до роботи з байкою сприяє не лише формуванню літературної компетентності, а й вихованню емоційно чутливого, морально свідомого й мовленнєво активного учня. Така робота забезпечує єдність розвитку мислення, мовлення й особистості дитини, а отже, може слугувати ефективним інструментом у практиці сучасного вчителя початкових класів.

Проаналізуємо кілька фрагментів уроків, на яких учні початкових класів працювали за системою роботи над байками. На етапі ознайомлення з твором Леоніда Глібова «Лисиця й виноград» діти виявляли щиру зацікавленість до сюжету, активно долучалися до обговорення поведінки героїні. Під час бесіди учні зосереджували увагу на причинах дій Лисиці, висловлювали припущення про її настрій, намагалися пояснити, чому вона знецінила виноград, до якого не дістала. Такі обговорення допомогли школярам усвідомити алегоричний зміст твору та сформулювати власне розуміння його моралі.

На діяльнісному етапі, під час роботи над байкою «Коник-стрибунець», учні демонстрували вміння співвідносити поведінку героїв з реальними життєвими ситуаціями. Вони робили висновки про значення працьовитості й відповідальності, добирали приклади з власного досвіду, у яких люди поводитися подібно до Мурав'я або Коника. Робота супроводжувалася живим

обговоренням, учні активно висловлювали судження, користувалися новими словами зі «словничка моралі».

Особливу зацікавленість викликало театралізоване читання байки Петра Глазового «Голова садова». Під час інсценування діти виявляли ініціативу, добирали відповідну інтонацію, міміку, рухи. Це сприяло не лише глибшому розумінню характерів персонажів, а й розвитку зв'язного мовлення, чіткості вимови, уміння передавати емоції засобами слова. Учні із мовленнєвими труднощами активно долучалися до сценічного виконання, адже короткі, дотепні репліки полегшували участь у спільній діяльності.

На завершальному, рефлексивному етапі під час аналізу байки «Гава та Лисиця» школярі створювали таблицю «Добрі – погані вчинки», самостійно формулювали висновки про поведінку героїв, визначали, які риси хотіли б наслідувати. Завдання «Мій вибір» дало змогу дітям обрати одну мораль зі «словничка моралі» та пояснити, як її можна застосувати у власному житті. Учні із задоволенням створювали власні короткі міні-байки, у яких відтворювали знайомі ситуації з моральним підтекстом.

Реалізація системи показала, що робота з байкою має значний розвивальний і виховний потенціал. Діти вчилися мислити морально, оцінювати поведінку персонажів, робити висновки, переносити набуті знання у життєві ситуації. Уроки вирізнялися емоційністю, пізнавальною активністю та щирим бажанням учнів висловитися, що особливо важливо у роботі з дітьми, які мають мовленнєві труднощі.

Також, ми створили методичні рекомендації до поданої системи роботи над байками, що дозволяє організувати освітній процес більш ефективно та структуровано. Вони пропонують комплексний підхід, який охоплює різні етапи роботи: ознайомчий, діяльнісний, мовленнєво-творчий та рефлексивно-завершальний. Кожен етап включає поради щодо роботи з текстом, розвитку мовлення, формування моральних цінностей та розвитку творчих здібностей учнів. Методичні рекомендації враховують специфіку навчання дітей з мовленнєвими труднощами, застосовують інтегровані види діяльності

(читання, обговорення, драматизація, творчі завдання) та надають практичні інструменти для підтримки учнів (наочні матеріали, словнички, картки, таблиці). Вони спрямовані на формування у школярів не лише навичок розуміння літературного тексту, а й уміння оцінювати поведінку персонажів, робити висновки та переносити набуті знання у власну мовленнєво-творчу діяльність.

Рекомендації до першого етапу – ознайомчий:

- Використовуйте наочні матеріали для легшого запам'ятовування сюжету байки. Наприклад, можна створити картки з малюнками, які ілюструють героїв, їх поведінку.
- Пропонуємо спочатку читати байку вчителю вголос, роблячи паузи для обговорення ключових моментів. Для дітей з мовленнєвими труднощами ефективно поєднувати слухове та зорове сприйняття – показувати ілюстрації до тексту, використовувати аудіозаписи.
- Колективний аналіз «тлумачного словничка» допомагає учням запам'ятовувати значення слів через асоціації та обговорення.
- Використовуйте направляючі запитання, які стимулюють логічне мислення та емоційне сприйняття («Чому Лисиця розсердилася?»). Дозволяйте дітям відповідати короткими реченнями, а за потреби підтримуйте структурою підказок або картками.

Поради для вчителя:

1. Повторюйте ключові слова й ідеї кілька разів.
2. Використовуйте наочні матеріали, жести, міміку та пантоміму для кращого розуміння сюжету.
3. Дозвольте учням переказувати байку по фрагментах, а потім повністю.

Методичні рекомендації для другого етапу – діяльнісний:

- Під час читання байок («Ластівка й Шуліка», «Коник-стрибунець», «Чиж та Голуб») зупиняйтеся на характерних рисах героїв. Пропонуйте учням порівнювати їх поведінку з поведінкою знайомих людей, друзів.

➤ Після прочитання байки разом із дітьми сформулюйте основну мораль.

➤ Створіть «словничок моралі» – це допомагає запам'ятовувати головне, формулювати власні висловлювання та оцінювати поведінку персонажів.

➤ Використовуйте ігрові елементи: розігрування невеликих сцен, читання ланцюжком, ілюстрації для підказок.

Поради для вчителя:

1. Давайте учням час для осмислення прочитаного перед обговоренням.

2. Заохочуйте короткі відповіді та поступово збільшуйте складність завдань.

3. Використовуйте наочні таблиці та кольорові картки, щоб структурувати моральні висновки.

III етап – мовленнєво-творчий:

➤ Організуйте театралізоване читання по ролях, щоб учні могли «прожити» історію.

➤ Використання адаптованих текстів для дітей з мовленнєвими труднощами допомагає зрозуміти сюжет і мораль.

➤ Створюйте описові характеристики персонажів. Учні можуть скласти короткі описи поведінки, рис характеру та моральних дій героїв. Для підтримки можна використовувати схеми чи опорні слова.

➤ Пропонуйте учням знаходити схожі та відмінні риси поведінки персонажів у різних байках.

➤ Включіть в роботу творчі завдання: складання таблиць «Добрі – погані вчинки», створення власних прикладів ситуацій, де можна застосувати мораль.

Поради для вчителя:

1. Використовуйте підтримку однокласників під час драматизації, щоб знизити мовний бар'єр.

2. Заохочуйте використання коротких речень та поступове ускладнення висловлювань.

3. Візуалізуйте завдання (таблиці, малюнки, картки) для кращого засвоєння.

IV етап – рефлексивно-завершальний:

➤ На цьому етапі учні формулюють висновки з прочитаного, порівнюють з власним життєвим досвідом.

➤ Як варіант, запропонуйте створити власну міні-байку або продовжити відому байку із власним фіналом і мораллю.

➤ Організуйте виставу байки, де учні додають коментарі чи змінюють фінал, це дозволяє перевірити розуміння моралі та розвивати зв'язне мовлення.

➤ Спонукайте учнів до самостійного вибору форми самовираження, це може бути: усна розповідь, письмова робота, малюнок, сценка.

Поради для вчителя:

1. Дозвольте обирати рівень складності завдань відповідно до можливостей кожного учня.

2. Заохочуйте рефлексію та обговорення: «Що я зрозумів з байки?», «Як можна застосувати мораль у житті?».

3. Використовуйте картки для самооцінки та словнички моралі як опору.

Використання запропонованих методичних рекомендацій є важливим для забезпечення системності та ефективності роботи з байками у молодших класах, особливо з дітьми, які мають мовленнєві труднощі. Вони дозволяють педагогам:

- Систематизувати освітній процес – рекомендації охоплюють усі етапи роботи з байками: від ознайомлення з поняттями та сюжетами до творчого застосування знань і самостійної оцінки. Це допомагає послідовно формувати у дітей ключові навички та вміння.

- Підтримувати дітей з мовленнєвими труднощами – методичні прийоми, такі як використання наочних матеріалів, карток, схем, театралізацій та словничків, сприяють кращому засвоєнню тексту та розумінню моралі байки, а також розвитку зв'язного мовлення.

- Розвивати моральні та соціальні навички – робота з байками дозволяє учням оцінювати поведінку персонажів, порівнювати її з власним досвідом та формувати моральні орієнтири, сприяючи вихованню загальнолюдських цінностей.

- Стимулювати творчість та мовленнєву активність – інтеграція літературного читання з театральною діяльністю, драматизацією та творчими завданнями сприяє розвитку уяви, мовленнєвої компетенції та самовираження учнів.

- Підвищувати мотивацію до навчання – використання ігрових, інтерактивних та дослідницьких методів робить процес навчання цікавим, активізує пізнавальну діяльність і сприяє емоційній залученості учнів.

Завдяки цим рекомендаціям педагог отримує чітку структуру роботи, опору для диференційованого підходу до учнів з різними потребами та практичні інструменти для розвитку мовлення, мислення, емоційної сфери та творчих здібностей школярів.

Байка як жанр художньої літератури є багатофункціональним дидактичним засобом, що поєднує навчальний, виховний та розвивальний потенціал. Її структурна компактність, образність, наявність алегорії та морального висновку створюють широкі можливості для інтеграції з різними освітніми галузями – мовно-літературною, мистецькою, етичною, логопедичною. Зміст і художня форма байки забезпечують міжпредметні зв'язки, сприяють формуванню ключових і предметних компетентностей молодших школярів відповідно до положень компетентнісного підходу в освіті.

У процесі опрацювання байки на уроках розвитку мовлення реалізується комплекс завдань, спрямованих на формування зв'язного мовлення, розвиток

інтонаційної виразності, удосконалення дикції, темпу та логічного наголосу. Байковий текст, завдяки своїй ритмічній структурі й діалогічності, сприяє вдосконаленню артикуляційних навичок, особливо у дітей із мовленнєвими труднощами.

На уроках читання байка використовується як засіб розвитку навичок свідомого, виразного читання, формування вмінь аналізувати сюжет, визначати мораль, розкривати алегоричний зміст. Робота з байкою сприяє активізації читацьких інтересів, розширенню словникового запасу та розвитку аналітичного мислення молодших школярів.

Інтеграція байки з образотворчим та музичним мистецтвом сприяє розвитку емоційно-естетичного сприйняття учнів. У процесі створення ілюстрацій, символічних зображень персонажів, театральних афіш або колажів діти навчаються передавати художній образ засобами візуального мистецтва, що сприяє формуванню асоціативного мислення та творчої уяви.

Використання елементів музичного мистецтва – ритмічних вправ, інсценованого співу, звукового супроводу до сценічних постановок – посилює емоційне сприйняття твору та розвиває здатність до художньої імпровізації.

Морально-етичний зміст байки становить основу її виховного потенціалу. Через аналіз поведінки персонажів, визначення мотивів їхніх учинків, зіставлення художніх ситуацій із реальними життєвими прикладами формуються етичні уявлення, розвивається емпатія, морально-оцінна діяльність. Інтеграція байки з курсом етики сприяє формуванню у дітей етичної свідомості, здатності робити моральний вибір, відповідально оцінювати власну поведінку та вчинки інших.

Ігрові та театралізовані форми роботи з байкою створюють умови для розвитку комунікативної компетентності, мовленнєвої активності, емоційної виразності учнів. Інсценування, драматизація, створення міні-байок або альтернативних фіналів сприяють розвитку творчої ініціативи та співпраці в колективі. Такі форми діяльності особливо ефективні у роботі з дітьми, які мають труднощі мовленнєвого характеру, оскільки дають можливість

реалізувати себе через невербальні засоби вираження – міміку, жести, інтонацію.

З логопедичної точки зору байка є якісним матеріалом для тренування артикуляції, розвитку мовного дихання, удосконалення темпо-ритмічної організації мовлення. Повторення коротких діалогів, виразне читання, вправи на інтонаційне варіювання сприяють розвитку мовленнєвої координації та зняттю психологічного бар'єру у спілкуванні.

Інтеграція байки з уроками мовлення, читання, мистецтва та етики забезпечує цілісний підхід до розвитку особистості учня молодших класів. Комплексне використання жанру байки сприяє не лише формуванню літературознавчих знань, а й розвитку мовленнєвої компетентності, етичних орієнтацій, творчих і комунікативних умінь.

Ще одним корисним методичним наробком для вчителів може послужити сценарій театралізації байки «Коник-стрибунець», створений відповідно до системи роботи над байками з учнями молодших класів. Такий сценарій дозволяє ефективно інтегрувати літературне читання, мовленнєву діяльність, творчі та етичні завдання в одну узгоджену педагогічну систему.

Використання театралізації забезпечує активне залучення учнів у процес навчання, стимулює розвиток емоційного сприйняття, уваги, пам'яті та мовленнєвих навичок. Кожен етап сценарію, від ознайомчого до рефлексивно-завершального – передбачає поступове занурення дітей у світ байки, розвиток їхньої здатності аналізувати поведінку персонажів, робити морально-етичні висновки та переносити їх у власне життя.

Такий підхід дозволяє вчителю не лише демонструвати сюжетні події та мораль байки, а й організувати інтерактивну діяльність, включаючи рухові та голосові вправи, колективні обговорення та творчі завдання. Для дітей з мовленнєвими труднощами театралізація створює сприятливе середовище, де вони можуть проявляти мовленнєву активність через прості ролі, жестову або міміку, а також брати участь у груповій діяльності без страху помилки.

Завдяки такому сценарію вчителі отримують практичний інструмент, що полегшує організацію уроку, підвищує мотивацію учнів до читання та творчості, сприяє розвитку загальнолюдських цінностей і формуванню етичного світогляду молодших школярів.

Театралізація байки «Коник-стрибунець»

Мета: розвивати в учнів уміння аналізувати поведінку персонажів, висловлювати моральні судження, формувати зв'язне мовлення та творчі навички через театралізацію.

Підготовка:

- Роздруковані тексти байки для ролей: Коник, Муравей, Лісові звуки (опціонально – вчитель або учні для фонових ефектів).
- Картки з емоційними виразами, для підтримки учнів з мовленнєвими труднощами.
- Простір для рухів: діти можуть імітувати стрибки Коника, зимові вітри, лісові звуки.

Ролі:

Коник-стрибунець – головний герой, веселий, співучий, безтурботний.

Муравей – мудрий земляк, який дає поради.

Лісові звуки / Вітер / Пташки – учні, які додають атмосферу та допомагають створити емоційний фон.

Хід театралізації:

1. Вступ:

Учитель коротко нагадує сюжет байки.

Діти разом з вчителем читають перші рядки, імітуючи веселий настрій літа: рухи, стрибки, спів.

Акцент на голосових та рухових образах: як Коник стрибає, співає, милується природою.

2. Основна частина:

Сцена 1: Літнє життя Коника

Коник стрибає, показує свою проворність, співає.

Вчитель заохочує учнів відтворювати рухи: «Скочиш на траву шовкову – все співав би та співав!»

Сцена 2: Прихід зими

Діти, що грають вітер і лісові звуки, створюють ефект наближення холодів.

Коник зупиняється, імітує переляк і плач: «Кинувсь він до Мурав'я; – Дядьку, он зима біліє!»

Сцена 3: Розмова з Мурав'єм

Коник звертається до Мурав'я з проханням поради.

Етап проголошення моралі

Муравей повільно й мудро пояснює: «Хто кохав життя ледаче – непереливки тому».

Учні-глядачі можуть додати коментарі: «Так треба готуватися до зими!»

Коник розмірковує: «Як же в світі не радіти? Все кругом тебе цвіте!»

Діти разом з Коником висловлюють власні враження від літа та важливість підготовки до майбутнього.

Розігрують фінал: Муравей наказує: «А тепер танцюй, небоже, на морозі гопака!»

Коник виконує «танець гопака» – стрибає, рухається по класу, показуючи веселий, але дещо сумний фінал.

4. Завершальний етап:

Після театралізації обговорюються запитання:

Чому Коник потрапив у біду?

Чого навчає ця байка?

Як можна перенести мораль байки на власне життя?

Учні роблять короткі висновки усно або малюють ілюстрації-сцени з байки.

Рефлексивне коло:

Що б ти зробив на місці Коника?

Чи завжди важливо планувати майбутнє?

Які риси характеру персонажів ти хотів би мати?

Колективне завдання: створення «Листа мудрості» – на ватмані діти пишуть або малюють моральні цінності: працьовитість, передбачливість, обережність, дружність, допомога іншим.

Заключна вправа: коротка мовленнєва вправа: діти проговорюють афоризм або мораль байки різними інтонаціями: урочисто, весело, задумливо.

Методичний коментар

➤ Для дітей з мовленнєвими труднощами короткі ролі та невербальні засоби дозволяють комфортно висловлюватися, важливо підготувати картки зі словами-репліками, а також підказки рухів.

➤ Можна інтегрувати музичний супровід (звуки вітру, спів пташок) для кращого сприйняття і створення атмосфери.

➤ Театралізація забезпечує комплексний розвиток дітей: мовлення, рух, емоційне сприйняття, моральне оцінювання.

➤ Інтеграція театралізації з мовленнєвими вправами, логопедичними завданнями та ігровими вправами підвищує мотивацію та сприяє усвідомленню моральних цінностей.

3.2. Перевірка ефективності авторської системи роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами

Метою контрольного етапу педагогічного експерименту було перевірити ефективність розробленої системи роботи над байками в учнів початкових класів із мовленнєвими труднощами, яка була впроваджена на формувальному етапі дослідження.

У ході контрольного обстеження учням пропонували чотири запитання, аналогічні тим, що застосовувалися під час констатувального етапу педагогічного експерименту, з метою забезпечення достовірності порівняльного аналізу.

Контрольний етап мав визначити рівень сформованості в учнів молодшого шкільного віку з мовленнєвими труднощами навичок сприймання та роботи над байкою на уроках літературного читання, здійснити порівняльний аналіз отриманих результатів із показниками констатувального етапу, а також провести аналіз експериментальних даних. Отримані дані представлено в Табл. 3.2

Таблиця 3.2

Рівень сформованості вмінь сприймання байки в учнів початкових класів з мовленнєвими труднощами на контрольному етапі

Критерії	Показники			
	Високий – 4 б. за кожне завдання; 13-16 балів	Достатній – 3 б. за кожне завдання; 9-12 балів	Рівень, що вимагає покращення – 2 б. за кожне завдання; 5-8 балів	Низький – 1 б. за кожне завдання; 0-4 балів
Когнітивний (знаннєвий)	10	50	30	10
Комунікативний (мовленнєвий)	30	30	20	20
Ціннісний (оцінно-ставленнєвий)	20	30	30	20
Особистісно-творчий	10	50	20	20
Загальний рівень (у %)	17,5	40	25	17,5

Конкретні показники у вигляді кількості набраних кожним учнем балів подано в таблиці (Додаток В).

Порівняльні результати стану сформованості навичок роботи над байками до та після експерименту відображено у діаграмах Рис.3.1.

Рис. 3.1. Динаміка показників діагностики рівня сформованості навичок роботи над байками з учнями молодших класів з мовленнєвими труднощами

Аналіз результатів діагностики рівня сформованості навичок роботи над байками в учнів молодших класів із мовленнєвими труднощами дав змогу простежити позитивну динаміку за всіма визначеними критеріями – когнітивним, комунікативним, ціннісним та особистісно-творчим. На початку експерименту переважна частина учнів початкових класів демонструвала достатній (35%) рівень, що потребує покращення (35%), тоді як високий рівень спостерігався лише у 7,5% учнів, а низький – у 22,5%. Після проведення системи спеціально розроблених занять, спрямованих на розвиток умінь аналізувати зміст байки, розуміти алегорію, визначати мораль та виразно відтворювати текст, показники помітно зросли: частка учнів із високим рівнем

збільшилася до 17,5%, із достатнім – до 40%, тоді як кількість дітей з низьким рівнем зменшилася до 17,5%.

Зокрема, за когнітивним критерієм істотних змін не виявлено: частка учнів із високим рівнем залишилася стабільною (10%), проте зросла якість виконання завдань серед групи з достатнім рівнем, що свідчить про глибше розуміння змісту творів.

Більш виражена позитивна динаміка спостерігається за комунікативним (мовленнєвим) критерієм: кількість учнів із високим рівнем зросла з 10% до 30%, тоді як показник низького рівня зменшився з 40% до 20%. Це свідчить про покращення навичок усного відтворення байок, виразності читання та розвитку зв'язного мовлення.

За ціннісним (оцінно-ставленнєвим) критерієм також спостерігається відчутне зрушення: частка учнів із високим рівнем підвищилася з 0% до 20%, що свідчить про формування у школярів позитивного ставлення до морального змісту байок, уміння співвідносити поведінку персонажів із власним досвідом і моральними нормами.

Позитивні зміни виявлено і за особистісно-творчим критерієм: частка учнів із достатнім рівнем зросла з 40% до 50%, а кількість тих, хто перебував на рівні, що потребує покращення, зменшилася з 30% до 20%. Це свідчить про підвищення самостійності, ініціативності та творчої активності дітей під час роботи з байками.

Таким чином, результати формувального експерименту підтвердили ефективність запропонованої системи роботи щодо формування навичок роботи над байками в учнів молодших класів із мовленнєвими труднощами. За всіма критеріями простежується позитивна динаміка, що виявляється у зростанні кількості школярів із високим і достатнім рівнями сформованості відповідних умінь та зменшенні частки учнів із низькими показниками. Це доводить, що систематична, поетапна робота над байкою сприяє не лише розвитку мовлення, а й формуванню морально-ціннісних орієнтацій та творчої самореалізації молодших школярів.

Висновки до третього розділу

Проведене дослідження дало змогу розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити авторську систему роботи над байками на уроках літературного читання з учнями початкових класів, які мають мовленнєві труднощі.

Система базується на гуманістичних принципах навчання, особистісно орієнтованому підході, інтеграції художньо-естетичного, морального й мовленнєвого розвитку учнів. Вона включає чотири етапи – ознайомчий, діяльнісний, мовленнєво-творчий і рефлексивно-завершальний, що забезпечують поетапне засвоєння змісту байок – від первинного розуміння сюжету до усвідомлення моралі й творчого самовираження.

На кожному етапі було визначено мету, завдання, педагогічні умови, зміст і методи роботи, орієнтовані на розвиток пізнавальних, мовленнєвих, моральних і творчих здібностей школярів. Важливою складовою системи стали методичні рекомендації, які конкретизують прийоми, форми та засоби навчання з урахуванням індивідуальних особливостей дітей з мовленнєвими труднощами. Їх застосування сприяло ефективній організації освітнього процесу, підвищенню мотивації до читання та розвитку комунікативної компетентності учнів.

Розроблені рекомендації передбачають використання інтегрованих методів і видів діяльності – читання, обговорення, драматизації, творчих завдань, малювання, що стимулюють мовленнєву активність, розвивають емпатію, уяву та морально-етичне мислення. Наочні матеріали, словнички моралі, картки та таблиці виступають додатковою підтримкою для дітей, у яких спостерігаються порушення мовлення, полегшуючи сприймання й аналіз художнього тексту.

Результати контрольного етапу педагогічного експерименту засвідчили позитивну динаміку у формуванні навичок сприймання та роботи над байками за всіма критеріями – когнітивним, комунікативним, ціннісним та особистісно-творчим.

Зокрема, збільшилася кількість учнів із високим (з 7,5% до 17,5%) і достатнім рівнями (з 35% до 40%), тоді як частка учнів із низькими показниками зменшилася (з 22,5% до 17,5%). Особливо помітні зміни відбулися у сфері мовленнєвої діяльності та творчої самостійності, що свідчить про підвищення комунікативної компетентності, виразності мовлення, здатності оцінювати моральний зміст творів і відтворювати його у власних висловлюваннях.

ВИСНОВКИ

Отже, проведене дослідження особливостей формування навичок сприймання та опрацювання байок в учнів початкових класів із мовленнєвими труднощами дає підстави сформулювати такі висновки.

1. Проаналізовано теоретико-методичні засади проблеми роботи над байками на уроках літературного читання в початковій школі. Визначено, що байка є ефективним засобом мовленнєвого, морального та естетичного розвитку учнів молодшого шкільного віку, зокрема тих, які мають мовленнєві труднощі. Уточнено сутність поняття «мовленнєві труднощі» як легкі порушення фонетичного, лексичного, граматичного або комунікативного рівнів мовлення, що потребують цілеспрямованої педагогічної та логопедичної підтримки. Доведено, що байка, завдяки своїй образності, доступності та морально-етичному змісту, сприяє активізації мовленнєвої діяльності, розвитку логічного мислення, емоційно-ціннісної сфери й формуванню комунікативної компетентності учнів.

2. З'ясовано освітній потенціал байки як художнього жанру, що поєднує пізнавальний, морально-етичний і виховний вплив. На основі аналізу наукових і методичних джерел визначено основні етапи роботи над байкою в початкових класах: підготовчий (активізація словника, пояснення складних слів), первинне ознайомлення з текстом, аналіз змісту, розкриття алегорії та морального висновку, мовленнєво-творче закріплення. Обґрунтовано доцільність використання спеціальних методичних прийомів – мовленнєвої підтримки, візуалізації, читання за ролями, партитури для читання, інсценізації, які підвищують ефективність сприймання твору, полегшують розуміння алегоричного змісту, сприяють розвитку зв'язного мовлення та подоланню комунікативних бар'єрів.

На основі аналізу Типових освітніх програм за редакцією О. Савченко та Р. Шияна визначено, що байка інтегрується в освітній процес як важливий засіб розвитку мовленнєвої, читацької, морально-етичної та творчої

компетентностей молодших школярів. Вона сприяє формуванню усного і писемного мовлення, розвитку логічного та критичного мислення, а також емоційно-ціннісного ставлення до літературного тексту.

3. У ході констатувального етапу дослідження визначено критерії та показники сформованості навичок роботи над байкою в учнів із мовленнєвими труднощами: когнітивний (знаннєвий), комунікативний (мовленнєвий), ціннісний (оцінно-ставленнєвий) та особистісно-творчий (мотиваційно-ціннісний). Встановлено рівні сформованості – високий, достатній, середній та низький, що характеризують ступінь розуміння сюжету й моралі байки, здатність оцінювати поведінку персонажів, логічність і виразність мовлення, уміння висловлювати власне ставлення до змісту твору. Аналіз освітніх програм (за ред. О. Савченко, Р. Шияна) показав, що байка інтегрується в освітній процес як засіб розвитку мовленнєвих, читацьких і морально-ціннісних компетентностей.

4. Розроблено й експериментально перевірено авторську систему роботи над байками на уроках літературного читання з учнями молодшого шкільного віку, які мають мовленнєві труднощі. Система ґрунтується на гуманістичних принципах навчання, особистісно орієнтованому підході та передбачає чотири етапи: ознайомчий, діяльнісний, мовленнєво-творчий і рефлексивно-завершальний. Кожен етап має визначені мету, завдання, педагогічні умови, зміст і методи навчання, спрямовані на формування мовленнєвої, пізнавальної, моральної та творчої активності учнів. Ефективність системи забезпечується використанням інтегрованих методів (читання, обговорення, драматизації, творчих завдань, ілюстрування), які стимулюють мовленнєву активність і сприяють розвитку емпатії та ціннісного мислення.

Впровадження системи передбачало використання інтегрованих методів навчання – виразного читання, обговорення, драматизації, творчих вправ, які активізують мовленнєву діяльність, розвивають уяву, емпатію та морально-етичне мислення дітей. Особливу роль відіграли наочні матеріали, словнички

моралі, таблиці, картки, що забезпечили доступність навчання для учнів із мовленнєвими труднощами.

5. Результати контрольного етапу педагогічного експерименту підтвердили ефективність запропонованої системи: рівень сформованості навичок роботи над байками значно зріс за всіма критеріями. Кількість учнів із високим рівнем підвищилася з 7,5 % до 17,5 %, із достатнім – з 35 % до 40 %, тоді як кількість учнів із низьким рівнем зменшилася з 22,5 % до 17,5 %. Найбільш виражені позитивні зрушення спостерігалися у сфері творчої самостійності, інтонаційної виразності та морально-етичного усвідомлення змісту байки.

Отже, результати дослідження підтверджують, що системна робота над байками на уроках літературного читання є ефективним засобом розвитку мовлення, морально-ціннісних орієнтацій і творчих здібностей учнів початкових класів, які мають мовленнєві труднощі. Запропонована система роботи забезпечує інтеграцію навчальних, виховних і корекційних завдань, сприяє гармонійному розвитку особистості учня молодшого шкільного віку, формуванню інтересу до художнього слова та потреби в усному й писемному самовираженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі. *Збірник тез доповідей V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції*, 4 листопада 2022 р., Мукачєво / ред. кол.: Т. І. Бондар (гол. ред.) та ін. Мукачєво : МДУ, 2022. 319 с. URL : http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/10947/1/LOGARITHMIC_AS_A_TOOL.pdf
2. Байкарі та їх твори в XIX ст. *uCoz* : веб-сайт. URL: https://chubarevka.ucoz.ua/load/rozrobki_urokiv_z_ukrajinskoji_literaturi/bajkari_ta_jikh_tvori_v_khikh_st/3-1-0-8
3. Башманівська Л. А. Методика навчання української літератури: від теорії до практики : навчально-методичний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 148 с. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/39117/1/Башм.%20Метод.посіб.%202024.pdf>
4. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
5. Боровиковський Л. Повне зібрання творів. Київ, 1967. 279 с.
6. Вашуленко О. В. Особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів початкових класів на уроках літературного читання. Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2020. С. 8-11. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720190/1/Вашуленко%20О. Тези Харків.pdf>
7. Вашуленко О. В. Формування у молодших школярів умінь створювати власні висловлювання на уроках літературного читання: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2020. 71 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722997/1/Вашуленко%20О.%20посібник.pdf>

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
9. Визначення в літературній енциклопедії. *УкрЛіб*: веб-сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/dic/show.php?w=259>
10. Глібов Л. І. Байки. Київ ; Ляйпціг, 1918. 64 с.
11. Гребінка Є. Твори у 3-х томах. Т. 1. Байки. Київ, 1984. С. 482–483.
12. Гулак-Артемівський П. Твори. Київ, 1978. 158 с.
13. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
14. Загальне недорозвинення мовлення: теорія та перспективне планування корекційно-розвиткової роботи: навчальний посібник / уклад. Н. М. Могильова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 123 с.
15. Казьмірчук Н. С., Мальов С. В., Тодосієнко Н. Л. Шляхи формування естетичного сприймання молодших школярів засобами українського фольклору. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Вип. 50. Київ–Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 118–128.
16. Крат Ю.І Джерела української літературної байки XIX ст. Ізмаїл, 2024. 79 с.
17. Леонід Глібов. Байки і вірші / М. П. Бажан, О. Є. Засенко, С. А. Крижанівський, А. С. Малишко, М. Л. Нагнибіда, Л. М. Новиченко [та ін.]; упоряд., вступ. ст., прим. Б. М. Гур'єв. Київ: Радянський письменник, 1959. 509 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hlibov_Leonid/Baiky_i_virshi.pdf
18. Лессінг Г. Е. Байки у прозі / пер. з нім. Київ, 2008.
19. М. Лановик, З. Лановик. Українська усна народна творчість: підручник / 4-е вид. К.: Знання-Прес, 2006. 591 с.

20. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2010. 364 с.
21. Методика опрацювання байки в початкових класах. *studfile* : веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/9193378/page:10/>
22. Нежива Л., Паламар С. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до застосування доповненої реальності на уроках навчання грамоти й літературного читання. *Освітологічний дискурс*. 2021. № 2 (33). URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36682/1/Nezhyva_L_Palamar_S_PMU_PSHZRD.pdf
23. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. H. M. Bibik. Київ: Літера ЛТД, 2019. 208 с.
24. Особливості роботи над байкою. *studfile* : веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/5113670/page:39/>
25. Попович Н. Ф., Лендел Н. В. Особливості розвитку мовлення молодших школярів на уроках літературного читання. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Одеса, 2019. Вип. 12, т. 2. С. 36–40. URL : <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3509>
26. Риторика : навч.-метод. посіб. / укл. Лариса Мафтин. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 344 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0054107.pdf>
27. Рібцун Ю. В. Науково-методичне забезпечення змісту спеціальної освіти молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення. *Інноваційні дослідження в галузі педагогіки та психології*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. С. 101–104.
28. Рібцун Ю.В. Учні початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток: навч.-метод. посіб. Львів: Світ, 2020. 268 с.

29. Рівні мовленнєвого недорозвинення(за класифікацією р.Є.Левіної).
studfile: веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/11651397/page:23/>
30. Романюк С., Богданець-Білоskalенко Н. Методика роботи над літературним твором з молодшими школярами. м.Валч, Польща: Рідна мова. 2016. С. 54-64.
31. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
32. Савченко О. Я. Система міжпредметних завдань на уроках літературного читання: методичний посібник. Київ : Конві Прінт, 2020. 104 с. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722950/1/20.2_Посібник_Савченко_%28ПЕРЕВЕРСТАНО%29.pdf
33. Світельська-Дірко С.В. Терміни різні - зміст один: формування ціннісних орієнтацій молодших школярів засобами казки і байки. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2012. Вип 5(48)
34. Стандартизація навчально-методичного забезпечення навчання молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення: навчально-методичний посібник / Данілавичюте Е.А., Трофименко Л.І., Ільяна В.М., Рібцун Ю.В., Мартинюк З.С., Грибань Г.В. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2022, 657 с.
35. Стаття Загальні рекомендації щодо навчання і розвитку дітей з порушенням мовлення. *На урок:* веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-zagalni-rekomendaci-schodo-navchannya-i-rozvitku-ditey-z-porushennyam-movlennya-447321.html>
36. Технології формування навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу : метод. посіб. / Н. Бібік, В. Мартиненко, О. Вашуленко, Н. Листопад, Т. Юношева. Київ : Ін-т

- педагогіки НАПН України. Відділ початкової освіти ім. О. Я. Савченко, 2023, 408 с.
37. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 клас. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>
 38. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3-4 клас. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyyan.pdf>
 39. Українська радянська байка: антологія / М. П. Бажан, О. Є. Засенко, С. А. Крижанівський, А. С. Малишко, М. Л. Нагнибіда, Л. М. Новиченко [та ін.]; упоряд., вступ. ст., прим. В. Т. Косяченка. Київ: Радянський письменник, 1966. 262 с.
 40. Щербина А. О. Жанри сатири і гумору: Нарис. К.: Дніпро, 1977. 136 с.
 41. Що таке байка : веб-сайт. URL: <https://translations.com.ua/baika.html>
 42. A Program Based on Fables for Developing EFL Speaking Skills and Moral Aspects of Official Language Primary School Pupils. Volume 31, Issue 4 – Serial Number 1. October 2023. P. 51–79. URL : https://journals.ekb.eg/article_432502_0ef86c99a70d31aaf2e9e95b97958e16.pdf
 43. Albers E. Using Fables to Enhance Social Emotional Learning. Saint Paul, Minnesota: Hamline University, August 2025. 65 p. URL : https://digitalcommons.hamline.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2098&context=hse_cp
 44. Benedict E. Fantastic Fables and Folktales. *PNLA Quarterly: The Official Journal of the Pacific Northwest Library Association*. 2010. Vol. 74, № 4

- (Summer). URL : <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/9193965/pnlaq74-4summer2010-libre.pdf>
45. Berns R. M. Child, Family, School, Community: *Socialization and Support*. Belmont : Wadsworth Publishing, 2010. 576 p.
 46. Dodsley R. An Essay on Fable. Selected Fables of Esop, and Other Fabulists. London, 1764.
 47. Liu S. Teaching Strategies of Fables in Primary Schools Based on Constructivism Theory: A Case Study of Xing'an Primary School. The 8th STIU International Conference, July 4–5, 2024, Thailand. URL : <https://conference.stamford.edu/wp-content/uploads/2024/08/1.pdf>
 48. Liu Shuqi. The Teaching Method of Fable Class Based on Constructivism Theory in Xing'an Primary School. Graduate School of Business, Siam University, 2024. 42 p.
 49. Skrypnyk A., Pechenizka S., Kornieva I. Psycholinguistic aspects of language development: research on language abilities in children and adults. Global Innovations and Collaborative Solutions in Contemporary Science. 2023. P. 166–170. URL : <https://futuraity-publishing.com/wp-content/uploads/2023/11/Skrypnyk-A.-Pechenizka-S.-Kornieva-I.-2023.pdf>
 50. The 7th *International scientific and practical conference «World science: problems, prospects and innovations»* (March 24–26, 2021). Perfect Publishing, Toronto, Canada, 2021. 903 p.
 51. The X *International Science Conference «Implementation of scientific foundations in practice»* (April 19–21, 2021). Turin, Italy. 157 p. URL : <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2021/04/X-Conference-Implementation-of-scientific-foundations-in-practice-1.pdf#page=95>
 52. Thurber J. Fables for Our Time and Famous Poems. Borgo Press, 1990 (reprint).
 53. Vidović E., Reljac Fajš E. Teaching Fables in the Junior Grades of Primary School. *Journal of Elementary Education*. 2015. Vol. 8, № 1/2. P. 133–146. URL : <https://journals.um.si/index.php/education/article/view/420>

ДОДАТКИ

Анкета для вчителів початкових класів щодо визначення особливостей роботи над байками з учнями початкових класів з мовленнєвими труднощами

Анкета для вчителів щодо роботи над байками

Шановні колеги!

Просимо Вас взяти участь в анкетуванні, метою якого є вивчення особливостей роботи з учнями початкових класів, що мають мовленнєві труднощі, під час опрацювання байок. Отримана інформація допоможе вдосконалити методику навчання та адаптацію навчального матеріалу.

Які конкретні мовленнєві порушення мають учні, з якими Ви працюєте під час опрацювання байок? *

- ☐ Фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення
- ☐ Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ)
- ☐ Дизартрія
- ☐ Заїкання
- ☐ Затримка мовленнєвого розвитку
- ☐ Інше: _____

Які труднощі виникають у Ваших учнів під час опрацювання байок?

(можна обрати кілька варіантів)

- ☐ Складність розуміння змісту
- ☐ Недостатній словниковий запас
- ☐ Труднощі з усним відтворенням тексту
- ☐ Нерозуміння алегорії та моралі
- ☐ Вимова та інтонація при читанні
- ☐ Інше: _____

Чи адаптуєте Ви тексти байок для дітей із мовленнєвими порушеннями?
Якщо так, то як саме?

- ☐ Спрощую лексику
- ☐ Використовую візуальні опори (ілюстрації, схеми)
- ☐ Ділю текст на частини з поясненнями
- ☐ Переповідаю зміст простими словами перед читанням
- ☐ Не адаптую
- ☐ Інше: _____

Які прийоми Ви застосовуєте для пояснення алегорії у байках дітям з мовленнєвими труднощами?

- ☐ Порівняння з подіями з життя дітей
- ☐ Робота з картками/ілюстраціями персонажів
- ☐ Інсценізація з коментарем
- ☐ Використання запитань-вказівок («Кого нагадує ця тварина?»)
- ☐ Не пояснюю алегорію на цьому етапі
- ☐ Інше: _____

Як саме Ви допомагаєте учням з мовленнєвими труднощами засвоїти мораль байки?

- ☐ Перефразовую мораль доступною мовою
- ☐ Пропоную обрати з кількох варіантів
- ☐ Обговорюємо приклади з життя
- ☐ Пропоную сформулювати мораль разом з класом
- ☐ Інше: _____

Які вправи або види діяльності найчастіше застосовуєте для розвитку мовлення під час роботи з байкою?

- ☐ Складання речень за малюнками
- ☐ Усний переказ за планом
- ☐ Завершення початку речення («У байці йдеться про...»)
- ☐ Добір слів до зображення героя
- ☐ Вправи на читання з логічним наголосом
- ☐ Інше: _____

Чи використовуєте Ви партитуру тексту для підготовки до виразного читання?

- ☐ Так, регулярно
- ☐ Іноді, у складних випадках
- ☐ Ні, не використовую
- ☐ Знаю про метод, але не практикую

На Вашу думку, що найбільше сприяє ефективному засвоєнню байки дітьми з мовленнєвими порушеннями?

- ☐ Повторне читання з поясненнями
- ☐ Читання за ролями
- ☐ Супровід тексту наочністю
- ☐ Поетапний аналіз змісту
- ☐ Робота в малих групах/індивідуально
- ☐ Інше: _____

Додаток Б

Результати діагностики на констатувальному етапі дослідження(в балах)

№	Ім'я та прізвище	I питання	II питання	III питання	IV питання	Загальний бал
1	Юра	4	3	3	3	13
2	Милана	3	4	3	3	13
3	Злата	3	3	3	4	13
4	Нікіта	3	2	2	3	10
5	Ярослав	3	2	2	3	10
6	Данило	2	2	2	2	8
7	Андрій	3	1	2	2	8
8	Вероніка	2	1	2	2	7
9	Таня	2	1	1	1	5
10	Даня	1	1	1	1	4

Результати діагностики на контрольному етапі дослідження(в балах)

№	Ім'я та прізвище	I питання	II питання	III питання	IV питання	Загальний бал
1	Юра	4	4	4	3	15
2	Милана	3	4	3	3	13
3	Злата	3	4	3	4	14
4	Нікіта	3	3	3	3	12
5	Ярослав	3	3	2	3	11
6	Данило	2	3	2	3	10
7	Андрій	3	2	2	2	9
8	Вероніка	2	2	2	2	8
9	Таня	2	1	1	1	5
10	Даня	1	1	1	1	4